

14 december 1966

51e jaargang, no. 2572

verschijnt wekelijks

Uitvoertoename = werkgelegenheid

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

Uitvoertoename = werkgelegenheid	1279
<i>Dr. H. Hoelen:</i>	
De ondernemer in de knel..	1281
<i>Prof. Dr. W. Drees Jr.:</i>	
Studietoelagen en economisch motief	1285
<i>J. A. Vriens:</i>	
De Westduitse en Nederlandse landbouw	1288
<i>Mr. G. Tellegen:</i>	
Het ei van Columbus in de loonpolitiek	1291
Ingezonden stukken:	
<i>Ir. U. Twijnstra:</i> Loonpolitiek en inflatiebestrijding, met een naschrift van Mr. G. Tellegen	1292
<i>Prof. Ir. J. Sandee:</i> Heffing op draagkrachtigen en doorstroming, met een naschrift van C. P. A. Bakker.....	1292
Boekbespreking:	
W. F. Nederstigt: Economische beoordeling van omzetbelastingen (bespr. door Drs. J. C. P. A. van Esch) ..	1293
<i>Prof. Dr. C. D. Jongman:</i> Geld- en kapitaalmarkt....	1294

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

EEN belangrijke opgave voor het sociaal-economisch beleid van overheid en bedrijfsleven (werkgevers en werknemers) is de realisering van een betalingsbalansherstel met een zo groot mogelijke werkgelegenheid en produktietoename. Een moeilijkheid is dat over de relatie tussen herstel van het betalingsbalansevenwicht en werkgelegenheid misverstanden circuleren. Zo wordt hier en daar opgemerkt dat het voornoemde herstel ten koste zou moeten gaan van de werkgelegenheid, terwijl eveneens kan worden vernomen dat „monetaire economie” een eenzijdige aprioristische voorkeur zouden hebben voor een betalingsbalansherstel.

De veronderstelling dat monetaire economie zo'n voorkeur zouden hebben is nogal ongenueanceerd. In een periode van „monetaire inflatie” heeft een betalingsbalanstekort een deflatoir effect, waardoor een inflatoire financiering — bijv. t.b.v. de lagere overheid — in ieder geval gedeeltelijk wordt gecompenseerd, zodat in dit opzicht zo'n tekort nuttig kan zijn. Door de kredietrestrictie en de grote liquiditeitsbehoefte, die voortvloeit uit de inkomensinflatie (de hogere lonen en prijzen moeten nu eenmaal worden gefinancierd, desnoods door ontpotting: de stijging van PT impliceert een toename van M en/of V), blijft de monetaire krapte — ook bij een overschrijding van gangbare monetaire normen — actueel. Monetaire krapte kan positief worden gewaardeerd in zoverre hierdoor een bestedingsinflatie zou worden geremd.

Desalniettemin gebiedt alleen al de noodzaak van een voldoende omvang van goud en deviezen dat zelfs monetaire economie een evenwicht van de betalingsbalans wenselijk achten. Dit behoeft gelukkig geenszins per se te betekenen dat hiervoor het offer van een grote werkloosheid moet worden gebracht. Zo'n offer kan tijdelijk onvermijdelijk zijn wanneer zich de „Engelse ziekte” — het vicieuze heen en weer sukkelen tussen betalingsbalanstekorten en produktiestagnaties ten gevolge van een *structureel* te laag uitvoerniveau — zich reeds in volle omvang voordoet.

Dat de gemiddelde Nederlandse goederenuitvoertoename van 6,5 pCt. gedurende de periode januari-oktober gelijk was aan het Britse uitvoeraccres ¹⁾, terwijl het Nederlandse stijgingspercentage gedurende de periode 1960-1965 een getal van 8,3 beliep, behoeft gelukkig niet noodzakelijkerwijze te betekenen dat de Nederlandse Maagd reeds met de bovengenoemde „Engelse ziekte” rondloopt. Doch ook „niet-monetaire economie” worden geconfronteerd met het feit dat de onbevredigende betalingsbalanssituatie vooral moet worden toegerekend aan een inadequaat uitvoerniveau. Een vermindering van de uitvoer die niet gecompenseerd wordt door additionele binnenlandse bestedingen, betekent per se verlies van afzet, een vermindering van de produktie en van de werkgelegenheid.

De reductie van de uitvoerstijging van 8,3 pCt. tot ca. 6,5 pCt. — het veeziekte-effect in 1966 wordt vermoedelijk overgecompenseerd door het effect van de revaluatie en van de arbeidstijdverkorting gedurende 1960-1965 — betreft een bedrag van ca. f. 600 mln. T.o.v. de toename van 10,5 pCt. in 1965 beloopt de achteruitgang zelfs een bedrag van ca. f. 1 mrd. *Een stijging van de goederenuitvoer tot bijv. het hoogste der drie percentages, nl. van 8,9 (8,5 in volume), dat in de studie „De Nederlandse economie in 1970” van het Centraal Planbureau wordt genoemd, lijkt ons een aanvaardbaar streefpercentage, dat consistent kan zijn met een therapie van de betalingsbalans met behoud van een redelijke werkgelegenheid. Een land dat zo afhankelijk is van de uitvoer, kan zich niet permitteren rustig mee te dobberen met de trend van de wereldhandel.*

¹⁾ Statistische definitieverschillen hebben tot gevolg dat een vergelijking niet exact is, doch de discrepantie is niet al te groot. Een belangrijker onderscheid is de toename in volume: voor Nederland 6 pCt. en voor Engeland 4 pCt.

Van grote betekenis is ook het beloop van het dienstenverkeer. De uitvoertoename van 7,6 pCt. in 1965 daalt tot ca. 6 pCt. in 1966. In de voornoemde studie van het C.P.B. wordt het mogelijk geacht dat na de uitvoerstijging in volume met 26 pCt. (ca. 5 pCt. p.j.) gedurende 1960-1965, in de periode 1965-1970 een percentage van 35 (ca. 7 pCt. p.j.) kan worden gerealiseerd, vooral door een gunstiger ontwikkeling van zee- en luchtvaart.

HOE kan het uitvoeraccres tot het genoemde niveau worden opgevoerd? Een antwoord hierop veronderstelt enig inzicht in de oorzaken van de daling van de uitvoertoename in 1966. In het recente halfjaarlijkse S.-E.R.-rapport wordt opgemerkt: „Het is aannemelijk dat hierbij (i.c. de teleurstellende goederenuitvoer t.o.v. de raming in september jl.; M.H.) zowel conjuncturele factoren — verminderende uitvoer naar Duitsland en Engeland — als meer structurele factoren — lagere elasticiteit van de Nederlandse uitvoer ten opzichte van de wereldhandel — een rol spelen”.

Hierbij merken wij op dat deze lagere elasticiteit reeds in het eerste kwartaal waarneembaar was. De O.E.S.O.-uitvoer steeg — voor seizoen gecorrigeerd — met ruim 13 pCt.²⁾ De E.E.G.-uitvoer nam toe met ruim 9 pCt.; van Nederland met 7 pCt.³⁾ na correctie voor incidentele (waaronder de veeziekte) en seizoeninvloeden (ongecorrigeerd: 3 pCt.). In het tweede kwartaal herstelde de Nederlandse uitvoer zich met een accres van ruim 10 pCt., doch in het derde kwartaal daalde het groeipercentage tot ruim 6. Ongecorrigeerd beliepen de uitvoerpercentages resp. 11 en 7. De berekening van een goederenuitvoer van 9 pCt. op jaarbasis in de *Macro-economische verkenning* in september jl. impliceerde dus een stijging van 15 pCt. in het laatste kwartaal. Gedurende de periode januari-augustus 1966 werd de Nederlandse uitvoerstijging van ca. 7 pCt. belangrijk overtroffen door het E.E.G.-accres van ruim 10 pCt.

Hoewel naast de handelsbalans in Nederland ook de dienstbalans van grote betekenis is, kon na kennisname van de genoemde feitelijke goederenuitvoertoename rekening worden gehouden met de *mogelijkheid* van een betalingsbalanstekort op lopende rekening, dat een bedrag van f. 300 mln. aanzienlijk zou overschrijden. Voor een grote verbazing bij de kennisname van de revisie van het tekort tot een bedrag van f. 800 mln., die in kranteberichten op 3 en 4 november bekend werd, lijkt dan ook weinig reden. Verbazing wekt het wellicht, doch ten onrechte, wanneer wij opmerken dat er evenmin reden is te veronderstellen dat het Centraal Planbureau de prognose — die gepubliceerd is in september, doch berekend werd op een vroeger tijdstip — niet adequaat gefundeerd had. Een goede prognose is gewoonlijk meer dan een eenvoudige extrapolatie, doch bovendien is het saldo van de handelsbalans, en dus vooral van de lopende rekening van een betalingsbalans, van zoveel onzekere factoren afhankelijk, dat een foutenmarge van f. 500 mln. „normaal” wordt geacht.

De remming van de groei van de uitvoer door *conjuncturele* ontwikkelingen in andere landen laat zich niet door de hantering van vaderlandse beleidsinstrumenten corrigeren. Het Britse perspectief voor 1967 is niet opwekkend, doch wellicht kan zich in West-Duitsland een herstel voordoen⁴⁾.

²⁾ Ontleend aan de O.E.S.O.-publikatie: *Main economic indicators*.

³⁾ Berekend met C.B.S.-gegevens.

⁴⁾ Ondanks de recente O.E.S.O.-prognose. Het derde kwartaalbericht van de E.E.G. was nogal optimistisch.

Een moeilijke en controversionele zaak is het *structurele* aspect van de tegenvallende uitvoertoename. Uit de herziene becijferingen van de arbeidskostenstijgingen van de verwerkende industrie in het recente S.-E.R.-rapport blijkt dat niet alleen in 1964, doch ook in 1965 en 1966, Nederland uitgelopen is op de concurrerende landen. Intussen blijft het evenwel onmogelijk — analoog aan de discussie rondom de loonexplosie in 1963 — met exactheid vast te stellen of deze stijgingen reeds tot gevolg hadden dat het *niveau* van de Nederlandse lonen en prijzen reeds nu zo ligt dat de „Engelse ziekte” reeds actueel is. Minister Zijlstra meent dat het *nog* niet zover is, terwijl Prof. Witteveen⁵⁾ de indruk heeft dat het lange-termijneffect van een verminderd concurrentievermogen — door het uiteindelijk opgeven van verliesgevende exportposities — reeds actueel wordt.

Het lijkt moeilijk aanvechtbaar dat de genoemde arbeidskostenstijgingen de Nederlandse concurrentiepositie hebben verzwakt. De therapie hiervan impliceert echter niet alleen een matiging van de nominale loonstijgingen, doch ook een ondernemingsbeleid dat gericht is op een grotere efficiency, o.a. van de produktie en vooral van de marketing (reclame, vormgeving van produkten enz., enz.). Verlies van afzet door vraagverschuivingen vormt eveneens een structureel aspect.

Op macro-economisch niveau zou niet alleen de loon- en prijspolitiek kunnen worden gehanteerd, doch de export ook door fiscale en monetaire maatregelen kunnen worden bevorderd. Van een correctie door globale maatregelen van een *overbesteding* (die de invoer stimuleert en de uitvoer remt) is namelijk vermoedelijk niet meer een „automatisch” betalingsbalansevenwichtsherstel te verwachten zodat een „exportoffensief” gewenst lijkt.

CONCLUDEREND: de oplossing van de actuele vaderlandse moeilijkheden lijkt vooral door een bevordering van de uitvoer aanvaardbaar voor de verschillende politieke partijen en voor werkgevers én werknemers.

Het is echter niet waarschijnlijk dat een exportbevordering op korte termijn succes kan hebben, zodat — mede gezien het seizoenmatige beloop — gedurende de eerste helft van 1967 nog rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid van een betalingsbalanstekort op de lopende rekening, tenzij het invoerniveau door een teruggang van de investeringen en de consumptie aanzienlijk zou dalen. Zo'n teruggang kan gepaard gaan met een daling van de kredietvraag, die de correctie van de inflatoire financiering vanwege de lagere overheid — een doelstelling van de huidige regering — mogelijk zou maken zonder een onaanvaardbare monetaire verkrapping. Bovendien kan een onderbesteding tot een verkorting van het uitstel van de tweede tranche van de verlaging van de loon- en inkomstenbelasting leiden, hetgeen eveneens de liquiditeitsbehoefte zou mitigeren. Voorts kan ook het beloop van de kapitaalrekening van de betalingsbalans bijdragen tot een veruiming van de binnenlandse liquiditeiten, zodat een restrictief budgettaire beleid niet per se tot een heilloze liquiditeitscrisis moet leiden.

Amsterdam.

M. H.

⁵⁾ N.R.C. van 29 november jl.

(I.M.)

BEDRIJFSADMINISTRATIEKANTOOR HOLLAND N.V.
CENTRUM VOOR ELEKTRONISCHE INFORMATIEVERWERKING

COOLSINGEL 49 — ROTTERDAM — TELEFOON No. 11 61 55

De ondernemer in de knel

Inleiding

HET is o.i. niet voor bestrijding vatbaar, dat Nederlands economische herrijzenis na 1945 zich dank zij de inspanning van nagenoeg allèn en ondanks ernstige tegenslagen — de afscheiding van de voormalige Oost-indische koloniën en de watersnood van 1953 — op een voorspoedige wijze heeft voltrokken. De materiële welvaart komt tot uiting in een ongekend hoog hoofdelijk verbruik van allerlei goederen. Het autopark groeide van 99.986 stuks in 1938 tot 1.272.898 in 1965, het aantal t.v.-toestellen steeg van 1.100 in 1952 tot 2.113.000 in 1965, om slechts enkele voorbeelden te noemen. Daarnaevens bleek het mogelijk de sociale voorzieningen op grootscheepse wijze te verbeteren. Desondanks leven wij in een tijdperk van groeiend onbehagen, hetgeen naar onze mening evenmin voor bestrijding vatbaar is. Dit onbehagen uit zich enerzijds in ernstige wanordelijkheden, waarvan het bedwingen weer tot nieuwe agressieve handelingen aanleiding geeft, anderzijds in het stellen van verregaande eisen op sociaal-economisch gebied, die, zoals het lopende jaar begon te blijken, de draagkracht van ons economisch leven te boven gaan, in die zin, dat een evenwichtige economische ontwikkeling op basis van deze eisen niet mogelijk is.

De vaststelling van dit laatste heeft overigens allerminst tot matiging van de alom vernomen eisen vermogen te leiden. Integendeel, het gesignaleerde onbehagen breekt zich ook baan in min of meer felle kritiek op de economische orde en derhalve op de ondernemer. Zo wordt in een periode van „geamendeerd” kapitalisme, geamendeerd in de zin van gecorrigeerd door sociale wetgeving en andere vormen van overheidsinterventie, de ondernemingswijze produktie juist de ernstigste tekortkomingen aangewreven, waarbij vooral de ondernemer, de katalysator van onze economische orde, in de beklagdenbank komt te staan. Elke ware of vermeende beleidsfout, door een ondernemer begaan — zie de deconfitures van de Davohaardenfabriek, Teixeira de Mattos en Vascomij —, wordt als „gefundenes Fressen” beschouwd om de huidige orde te attaqueren. Kortom, wie aan het hoofd van een onderneming staat, staat in kwade reuk, althans in de publieke opinie, zou men met enige overdrijving kunnen zeggen. Die „kwade reuk” schijnt vooral door de winst te worden verspreid; winst is na 1945 een „vies woord” gebleken en gebleven en schrijver dezes heeft bepaald niet de indruk, dat zich te dien aanzien een kentering aan het

voltrekken is. Wil er in deze constellatie verbetering komen, dan zal men de zaken zuiver moeten pogen te stellen.

Achtergronden van de waardering voor de ondernemer

IN feite kan men bezwaarlijk spreken van *de* waardering van de ondernemer; veeleer vallen er allerlei maatschappelijke groeperingen te onderscheiden, die de ondernemer op verschillende wijze beoordelen, waarbij de verschillen in hoofdzaak een hele scala doorlopen van onverholen vijandigheid via nauwelijks verholen onwillendheid tot onverschilligheid. Dezelfde gradaties vindt men weer bij elke groep afzonderlijk.

Alvorens op de houding van deze groepen iets verder in te gaan enige opmerkingen van algemene aard. Wij hebben de indruk, dat bij nagenoeg alle maatschappelijke groeperingen *onverschilligheid* t.a.v. het onderhavige vraagstuk domineert, een onverschilligheid, die hoofdzakelijk voortspruit uit onbekendheid met het functioneren van ons economisch stelsel. Het lager en ook een groot deel van het middelbaar onderwijs besteedt hieraan nu eenmaal geen aandacht, hetgeen velen tot verontschuldiging voor hun gebrekkig inzicht strekt. Hiernevens staan de groepen — wellicht groepjes — overtuigde voor- en tegenstanders van onze economische orde en nu zien wij geschieden, wat zo vaak op allerlei gebieden plaats grijpt: de onverschilligen en de (meeste) voorstanders doen er het zwijgen toe, terwijl de critici hartstochtelijk het woord nemen zonder dat het tot een vruchtbare dialoog komt. Nu zou men nog kunnen oordelen, dat er geen reden tot echte veront-rusting bestaat, indien de protesten uitgaan van een in kwantitatief opzicht niet zo'n belangrijk aantal. Dit ware een misvatting, want deze groep bepaalt door haar activiteit, gepaard aan de passiviteit der indifferenten, in hoge mate het imago van de ondernemer in het openbare leven. Deze inleiding lijkt ons noodzakelijk ter verklaring zowel van het verzet tegen ons economisch bestel als van het nagenoeg uitblijven van reacties op dit verzet. Over de groepen moeten wij ons in dit bestek beperken tot enkele summier opmerkingen, wel wetende dat dit alles verdere uitwerking behoeft.

Om te beginnen bij een zeer belangrijk oordeel: dat van de „man in the street”; over het algemeen begrijpt hij zeer weinig van het functioneren van ons economisch stelsel, zo weinig, dat hij, voor zover hij al niet vijandig tegenover onze huidige orde staat, geen inzicht heeft in

(I. M.)

BELEG INTERNATIONAAL
BELEG IN **Interunie**

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

maatregelen, die deze orde ondermijnen. De naoorlogse ontwikkeling is trouwens niet bijster bevorderlijk geweest voor een goed begrip van de werking van het marktmechanisme. De oorlogsschaarste riep een systeem van prijsbeheersing in het leven en de daarop volgende periode van bestedings- en kosteninflatie bracht opnieuw prijsmaatregelen met zich. Hierdoor is men gewend aan allerlei vormen van prijsbeheersing door de overheid in naam der sociale rechtvaardigheid. De middeleeuwse gedachten over *justum pretium* zijn herleefd; prijzen, welke door de ondernemers op „arglistige wijze” boven de kosten worden vastgesteld, zijn „onrecht”. Dat loon naar werken, het loon namelijk, dat als geldig voor prestaties van allerlei aard op de markt tot stand komt, als uitdrukking van de maatschappelijke waardering, ook de gepostuleerde sociale rechtvaardigheid kan verwezenlijken, komt bij weinigen op.

Het is een opvallend feit, dat de gewone man ook geen oog heeft voor het basisfeit van onze economische activiteit: de schaarste, al zou men uit hoofde van de zojuist genoemde oorlogstoestand iets anders verwachten. Men meent dan ook, dat alles tegelijk kan: uitbreiding van de sociale wetgeving, versnelling van de woningbouw, verbetering van het wegennet, meer ontwikkelingshulp en beter onderwijs. Dit alles móet wel kunnen, want de Staat beschikt over de hoorn des overvloeds, „des Knaben Wunderhorn”, een sprookje, waaraan miljoenen mensen blijven geloven tot de jongste dag.

Dat in dit kader moeilijk sprake kan zijn van veel waardering voor de ondernemer, spreekt welhaast vanzelf. Ook zijn betekenis als risicodragers spreekt de gewone man, beschut door de sociale wetgeving, weinig aan. Bovendien treedt bij een aantal personen, dat de begeerde ondernemerspositie niet bereikte, „das Ressentiment des Schlechtweggekommenen” op. Vijandigheid of onwelwillendheid is nagenoeg al wat de ondernemer van deze groep heeft te verwachten.

Waarschijnlijk kan onze ondernemer bij een volgende groep nog minder zijn heul vinden, de groep, waaronder men overigens het geringste percentage onverschilligen zal vinden. Velen onder hen ageren, met de beste bedoelingen beziel, voor een betere wereld, maar begaan o.i. de fout maatschappelijke euvelen, die voortspruiten uit menselijke karaktereigenschappen, uit het „menselijk tekort”, toe te schrijven aan ons economisch stelsel, „het kapitalisme”, waarvan zij overigens meestal maar een wazige voorstelling hebben.

In deze kring wordt soms hevig tegen de reclame gefulmineerd, de reclame, die kosten- en prijsverhogend werkt en voorts behoeften schept, welke bij gebreke aan voldoende koopkracht toch niet bevredigd kunnen worden en derhalve ontevredenheid wekt. Ook in deze groep zal de ondernemer weinig protagonisten vinden.

Men zou bedrogen uitkomen als men veronderstelde, dat de moderne economische wetenschap de ondernemer in bescherming neemt, in die zin, dat zij de betekenis van zijn functie expliciet onderlijnt. Een deel van deze wetenschap houdt zich namelijk nagenoeg uitsluitend bezig met de interacties van aggregaten, zoals *de* investeringen, *de* besparingen, *de* arbeidsproductiviteit, *het* nationaal inkomen enz. In dergelijke betogen is weinig of geen plaats voor de ondernemer en zijn functies, voor prijsverhoudingen, individuele rentabiliteit enz. Ook in de vele werken over bedrijfsorganisatie speelt de ondernemer zelf geen rol van betekenis. Alleen in een deel van de Amerikaanse literatuur komt hij uitvoerig aan bod, ongetwijfeld soms op een overtrokken wijze.

Ten slotte is er een deel van de economie, dat zich bezig houdt met de economische orde en waarvan de vertegenwoordigers veelal doordrongen zijn van de betekenis, zelfs overtuigd van de superioriteit der ondernemingsgewijze productie. In hun voorstellen voor de verwerkelijking van effectieve, aanvaardbare of evenwichtige concurrentie pleiten zij echter voor een mate van interventie, die de ondernemer dood dreigt te drukken.

Wijden wij nu enige woorden aan de houding van de kerkelijke autoriteiten. De tijd, dat de Christelijke kerken fungeerden als een soort van „slippendragers” voor de maatschappelijke orde, schijnt wel voor goed voorbij te zijn. Het heeft er veel van of sommigen nu uit berouw die orde wenssen te desavoueren. Duidelijk komt dit tot uitdrukking in een publikatie van het Franse episcopaat: *Gedachten over de actuele economische en sociale situatie*, van 4 maart 1966. Volgens dit geschrift moet de hele gemeenschap, inzonderheid de vakvereniging, het economisch leven sturen (alsof dit niet juist geschiedt door het prijsmechanisme). Investeringsbeslissingen dienen niet afhankelijk te zijn van enkelingen, een uitspraak, welke typerend is voor de onderwaardering van de individuele verantwoordelijkheid, nog afgezien van het feit, dat de bedoelde beslissingen weer berusten op prijsverhoudingen als resultaat van waarderingsoordelen der gemeenschap.

Wat de vakvereniging betreft, begrijpelijkerwijs staat deze t.a.v. de verdeling van de koek tegenover de ondernemer. Anderzijds kent men in deze kringen de ondernemersproblemen waarschijnlijk nog het beste. Het wijze woord van de heer Mertens van het N.K.V., dat men niet redelijk kan onderhandelen met iemand op wiens ondergang men het gemunt heeft, doet bepaald verkwikkend aan. Men vergeet echter niet, dat dergelijke denkbeelden nog geenszins bij de volgelingen wortel hebben geschoten. In de 19e eeuw zijn de draketanden gezaaid en nu in de 20e eeuw staat een min of meer ongewenste oogst te velde. Ook hier valt nog een vrij grote mate van onwelwillendheid te constateren. Ook worden vanuit deze sector eisen gesteld, die de bewegingsvrijheid des ondernemers ernstig dreigen te beknotten.

Ten slotte de overheid. Eigenlijk moet men ook hier niet spreken van *de* overheid, want haar standpunt t.o.v. de particuliere ondernemer is natuurlijk afhankelijk van de signatuur, die deze overheid draagt. Maar ook afgezien daarvan hebben depressie en wereldoorlogen allerlei vormen van interventies in het leven geroepen, die wij ten dele niet meer zijn kwijt geraakt. Wij releveerden reeds de bemoeienis met de prijzen. Dat deze bemoeienis inzonderheid op de bouwmarkt verheugende resultaten heeft afgeworpen, zal wel alleen door een interventionist à tors et à travers worden staande gehouden. Zeer zeker betekent overheidsinterventie nog geen vijandigheid tegenover het bedrijfsleven, maar wèl getuigt het impliciet van de mening, dat de ondernemer tekort schiet. Bovendien roept de interventie zelf allerlei tegenstellingen en spanningen op. Voorts berust zij, met name in fiscalibus, soms op oordelen over de „nuttigheid” van bepaalde branches, oordelen, die in een ondernemingsgewijze productie o.i. niet passen. De nationale overheden in de Westerse landen belijden deze economische orde nogal eens met de mond, maar ondergraven haar soms met hun daden (merkwaardig genoeg kunnen wij in de Sowjet-Unie thans het tegenovergestelde waarnemen).

Tegen deze achtergrond wordt veel begrijpelijk van wat de ondernemer na 1945 wedervaren is.

De ondernemer klem gezet

ONS uitgangspunt is de naoorlogse politiek van volledige werkgelegenheid, waarvoor nagenoeg alle groeperingen verantwoordelijkheid dragen. Deze politiek is gepaard gegaan met een inflatoir proces, waarbij o.i. kosten- en bestedingsinflatie elkaar voeden. Een belangrijke rol speelt hierbij ongetwijfeld de inflatoire financiering van de overheid, een feit dat van verschillende zijden steeds wordt weggewuifd, gebagatelliseerd of zelfs ontkend. Men denkt hierbij onwillekeurig aan Goethes „Zauberlehrling”, maar het is dubieus of men de opgeroepen geesten werkelijk kwijt wil. Bijzonder gevaarlijk moeten in dit verband de theorieën over „de economische groei” worden genoemd, volgens welke „een beetje inflatie niet zo erg” zou zijn. De „sociale rechtvaardigheid” is hiermee door de achterdeur verdwenen.

Het naoorlogse tijdperk van kruipende — en soms galopperende — inflatie betekende en betekent voor de ondernemer in het algemeen *griffe afzet* voor zijn producten, maar tegelijkertijd is zij de oorzaak van de klem waarin hij zich nu bevindt, zoals uit het volgende moge blijken. Het door ons expresselijk gebruikte woord „klem” duidt er reeds op, dat wij de ondernemer, zijn functie, zijn activiteit door een stel convergerende krachten bedreigd zien.

1. Lenin sprak reeds het gedenkwaardige woord, dat wie de kapitalistische orde wil vernietigen het geld moet bederven. Wat zien wij begrijpelijkerwijs gebeuren? De overheid poogt allerwegen de met de volledige werkgelegenheid gepaard gaande en mede door haar veroorzaakte inflatie af te wenden door maatregelen van min of meer vèrgaande prijsbeheersing. Zo wordt de ondernemer a.h.w. beroofd van zijn „eerstgeboorterecht”: de vrije prijsvaststelling. Dat is de „misère de la grandeur”, de „grandeur” namelijk van de vlotte afzet. Men kan niet zeggen, dat de ondernemer zijn recht voor een bord linzen heeft *versjacherd*, want de situatie is hem opgedrongen, al heeft hij dit aanvankelijk, en de deplorabele depressieperiode indachtig, niet al te zwaar gevoeld. Dit is nu bepaald anders geworden; zo schuilen in de beschikking van 23 mei 1966 tendenties, die met de prijspolitiek als zodanig maar weinig te maken hebben. O.a. mochten de hogere kosten van vervangende investeringen slechts worden doorberekend als het een grotere en/of efficiëntere apparatuur betrof. Het ging hier bepaald niet om een wat nonchalante redactie. Wie de denkbeelden van ex-Minister Den Uyl kent, ziet onmiddellijk, dat de beschikking was afgestemd op het bevorderen van *diepte-investeringen* (substitutieve investeringen). Deze „Lenkung” nu zweemt sterk naar investeringscontrole, past niet in de ondernemingsgewijze produktie en heeft nota bene met prijspolitiek nagenoeg niets van doen. Als de ondernemer bij zijn investeringsbeleid aan *breedte-investeringen* de voorkeur geeft, heeft hij daarvoor in het algemeen gegronde redenen. Globaal kunnen wij zeggen, dat zijn keuze berust op de hem *bekende en/of geraamde opbrengsten- en kostenverhoudingen*. Wanneer in zijn afzetplan de gewenste produktie voor de geraamde afzet goedkoper wordt verkregen met breedte-investeringen, mag hij daarin niet op irrationele wijze worden geremd. Het gaat voor elke individuele onderneming om de minimale kosten per eenheid produkt, niet om technische verhoudingen tussen hoeveelheden arbeid en kapitaalgoederen.

In de beschikkingen van 23 mei was tevens de oude

gedragsregel van de vaste geldmarge voor de handel opgenomen. Op deze wijze kan de fabrikant zijn afzet niet meer stimuleren door middel van zijn rabatpolitiek, althans wat het functionele rabat betreft. Ook leert de ervaring, dat Economische Zaken zich mengt in de prijsverhouding tussen onderdelen van het assortiment. Natuurlijk ziet de ondernemer zich belemmerd door *elke* vorm van prijsbeleid der overheid, zij het dan ook het minste door globale maatregelen. Het bovenstaande heeft met globale prijsbeheersing echter weinig meer uitstaande.

Dit laatste is nog minder het geval, voor zover de overheid haar doel tracht te bereiken door verhoging van enkele indirecte belastingen (accijnzen en omzetbelasting op bepaalde goederen). De getroffen goederen komen dan in een ongunstiger prijsverhouding tot de overige te staan, hetgeen hun afzet(ontwikkeling) remt. Hier is dus sprake van discriminatie, hetgeen trouwens ook al gezegd kon worden van de in principe wèl globale prijspolitiek, omdat, zoals wel bekend is, talrijke goederen nu eenmaal „ongrijpbaar” zijn. Voor zover het cureren aan het symptoom toch enig succes heeft, worden de bestedingen dubbel gestimuleerd, nl. door de relatief lage prijzen van een aantal goederen en door de voortgaande koopkrachtinjecties. De overheid giet a.h.w. met de ene hand water en met de andere olie op het vuur; van uitgavenbeperking is geen sprake, laat staan van het kweken van een overschot.

2. De bestedingsinflatie doet de spanning op de arbeidsmarkt voortduren en doemt de werkgever tot schier machteloosheid aan het „loonfront”. De spanning, een ander woord voor gebrek aan evenwicht tussen vraag en aanbod, doet het loon (veel) meer stijgen dan de arbeidsproductiviteit. Dat de vakverenigingen, met name de bedrijfsbonden, op dit stuk niet al te bescheiden zijn, mag geen verwondering baren en evenmin afkeuring wekken. Het behoort de partijen ter markt vrij te staan hun voordeel te zoeken. Conditie voor deze vrijheid is echter, dat het marktbeeld niet wordt vervalst door inflatoire processen, die ons volstrekt niet teisteren als een onafwendbaar noodlot, waaraan de mens onschuldig is, zoals sommigen impliciet doen voorkomen.

Loonsverhogingen komen niet in aanmerking voor doorberekening, omdat zij geacht worden dekking te vinden in de toegenomen produktiviteit. Voor zover dit niet het geval is stijgen de arbeidskosten per eenheid produkt ten koste van de winst, waardoor de investeringen in gevaar komen, ook al omdat de rentevoet stijgt wegens een versterkt beroep op de vermogensmarkt (1963: f. 1.200 mln.; 1965: f. 4.800 mln.).

3. Ook *binnen* de onderneming werken krachten, die er naar tenderen de ondernemer het roer te ontwringen. Wij denken aan medezeggenschap — overigens een zeer ambivalente term —, arbeiderscommissarissen, kortom de veelbesproken en omstrede hervorming van de ondernemingsstructuur. Het is hier niet de plaats om in extenso op de merites en bezwaren der desbetreffende voorstellen in te gaan. Het komt ons voor, dat de meeste erop zijn gericht niet alleen de macht, maar ook de daadkracht en de bewegingsvrijheid van de ondernemer uit te hollen.

4. Dit laatste geldt ook voor de factor, die wij nu in onze beschouwing gaan betrekken: de mededingingswetgeving. De moderne variant van deze wetgeving is in vele landen

geïnspireerd op de idee van werkzame, aanvaardbare of evenwichtige concurrentie, volgens welke de ondernemer onvoldoende macht ter markt bezit om via produktiebeperking de prijs op te drijven en buitensporige winsten te behalen. Kostenverlaging als gevolg van technische vernieuwingen komt dan ook de afnemers ten goede enz. Scherp keren de verkondigers van deze concurrentie als een der basisprincipes van een gezonde economische orde zich tegen alle vormen van monopolie, waarbij zij o.i. te zeer een *statisch* monopolie-model voor ogen hebben. Hun gedachtengang, die sterk onder neo-liberale invloed staat, mondt op het terrein van de praktische politiek uit in een *kartelverbod* (met uitzonderingen). Dit impliceert een verregaande interventie van de overheid, met name van de monopolie- of kartelbureaus, zoals die in de Verenigde Staten en Duitsland bestaan. Deze politiek, hoe goed bedoeld ook, getuigt van een *diep wantrouwen* jegens de particuliere ondernemer en derhalve ook jegens het functioneren van de ondernemingswijze produktieorde. Helaas zijn deze denkbeelden ook geïncorporeerd in het Verdrag van Rome, dat in art. 85 eveneens een kartelverbod behelst, in plaats van een alleszins acceptabele misbruikwetgeving. Dit valt des te meer te betreuren, omdat het verdrag anderzijds zeer toe te juichen paragrafen bevat over de eliminatie van concurrentievervalsingen, die bijv. kunnen voortvloeien uit verschillen in indirecte belastingen, in warenwetgeving enz. Ook uit deze verbodswetgeving spreekt weer wantrouwen en onwelwillendheid jegens de ondernemer.

5. Een verbod van concurrentieregelingen door ondernemers is des te minder noodzakelijk, omdat in het economisch leven zelf krachten werkzaam zijn, die paal en perk stellen aan de invloed van machtsconcentraties aan de aanbodzijde. Wij doelen hier op de uitoefening van „countervailing power” door de commerciële organisaties in de zo belangrijke levensmiddelensector, die de macht van de fabrikant over verkoopprijs en verkoopvoorwaarden ten zeerste besnoeit. Deze commerciële organisaties hebben het distributie-apparaat gerationaliseerd en oefenen een sterke druk in benedenwaartse richting uit op de inkooprijzen van hun assortiment. Wij gaan op de hiermee verbonden problematiek niet dieper in, maar volstaan met vast te stellen, dat de commerciële organisaties op deze wijze een bijdrage leveren tot de „klem”, waarin vele industriële ondernemers zich momenteel bevinden. Merkwaardig genoeg tonen zowel de meeste auteurs (behalve Prof. Dr. W. J. van de Woestijne) alsook de wetgeving weinig begrip voor het bestaan van concurrentiebeperkende invloeden aan de zijde der vraag. Volgens het Duitse „Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen” vallen inkoopcombinaties, vrijwillige filiaalbedrijven enz. niet onder de kartels. In de Verenigde Staten daarentegen wordt het probleem anders benaderd. Ingevolge de Robinson-Patnam Act moet prijsdifferentiatie tussen de kopers beperkt blijven tot de lagere kosten, die aankoop in het groot bij de leverancier veroorzaakt.

De onderlinge verdeeldheid der ondernemers

WELK antwoord hebben de ondernemers gevonden op de boven geschetste situatie? Onze zienswijze tot nog toe geen, waarvoor de oorzaak overigens niet ver valt te zoeken. Deze moet hoofdzakelijk worden gevonden in hun onderlinge verdeeldheid, welke gedeeltelijk

wortelt in onvoldoende inzicht, maar vooral sterk wordt gevoerd door belangtegenstellingen.

Ondernemers, die zich niet in moeilijkheden gebracht worden door de prijspolitiek van de overheid, zijn ook niet bereid tot medewerking aan krachtige acties tegen deze prijspolitiek. Ondernemers, die relatief sterk profiteren van de stijgende koopkracht der massa, hebben weinig of geen bezwaar tegen loonsverhogingen, die de produktiviteitsstijging te boven gaan. In de vlotte afzet vinden zij voldoende compensatie, vooral als ze bovendien nog behoren tot de eerstgenoemde categorie ondernemers. Ondernemers, die geen accijnsgoederen of produkten voortbrengen, die onder het tussentarief of het luxe tarief van de omzetbelasting vallen, hebben er geen belang bij, dat de lasten op genoemde goederen niet verder verhoogd of zelfs verlaagd worden ten koste van een kleine verhoging van het algemene tarief. Zo vallen nog meer tegenstellingen te noemen. Dit alles staat wel in een schrille tegenstelling tot de veel grotere eenheid der vakverenigingen. Daar is zelfs sprake van een fusie der centrale verbonden.

De ondernemers bieden dus onvoldoende tegenweer door hun gebrek aan saamhorigheid en vinden weinig of geen steun bij andere groeperingen, die jegens de ondernemer en zijn problemen onwelwillend of onverschillig staan.

De remedie

DE ondernemer ziet zich geplaatst voor moeilijke problemen, die de keuze betreffen tussen de alternatieven t.a.v. de produktie-omvang, de techniek, kortom de investeringen, de financieringsmethode, de distributiekanaalen, het assortiment, de personeelspolitiek, de bedrijfsorganisatie enz. De desbetreffende geestelijke worsteling speelt zich echter binnenskamers af, ongekend door de „men in the street”, ongekend veelal ook door de eigen werknemers. De ondernemer weet in het algemeen wel zijn produkt uitstekend te verkopen, maar niet zijn functie, zijn betekenis voor het economisch proces. Hij wekt wel eens de indruk of hij zelf niet helemaal in die betekenis gelooft en spreidt soms een zekere angstvalligheid ten toon, welke onwillekeurig doet denken aan de figuur van Soamés uit Galsworthy's onvergetelijke Forsyte Saga, die per se zijn naam niet in de krant wilde hebben. Activiteiten op het terrein der public relations hebben in het algemeen betrekking op de onderneming, niet op de functie van de ondernemer.

Hiernevens heeft de ondernemer niet al te veel politieke belangstelling, ook al niet, omdat hij genoeg aan zijn hoofd heeft. Dit brengt echter met zich, dat zijn stem ook in politicus weinig wordt gehoord.

Van groot belang zou het zijn indien elke staatsburger zo vroeg mogelijk kennis zou nemen van de wijze waarop onze maatschappij economisch en sociaal functioneert. Degenen echter, die geen middelbare school bezoeken, blijven van deze kennis hun leven lang verstoken. De bestaande literatuur kan niet in de behoeften van leken voorzien. Natuurlijk rijst hier de vraag: wie licht de voorlichters voor, een vraag waarachter weer talrijke andere vragen, zoals die betreffende de objectiviteit, integriteit, bevrijd zijn van vertroebelende emoties, schuil gaan. Bovendien zou de bedoelde voorlichting pas op de lange termijn vruchten kunnen afwerpen. Vooreerst kunnen de ondernemers alleen iets bereiken door hun krachten te bundelen.

Amsterdam.

Dr. H. HOELEN.

Studietoelagen en economisch motief

De recente wijzigingen en het rapport-Sassen

IN *E.-S.B.* van 16 november 1966 heeft N. J. Bouma een artikel gepubliceerd over „De economische achtergrond van het rijksstudietoelagenbeleid”. Hij stelt daarin vragen over één — belangrijk — aspect van studietoelagen, nl. het economische (in de zin van grotere produktie)¹⁾. Daarbij komen zowel de recente wijzigingen aan de orde als het rapport van de ambtelijke commissie dd. 12 augustus 1966 (voorzitter Prof. Dr. F. L. R. Sassen). Bouma spreekt over „belangrijke veranderingen op onderwijsgebied” en even later over „belangrijke wijziging in het beleid”, waarbij het niet geheel duidelijk is welke van de volgende vier casusposities hij bedoelt:

A. de wijzigingen door de Ministers van Onderwijs en Wetenschappen en van Landbouw en Visserij medio 1966 ingevoerd, zonder overgangsregeling en incl. de 5 pCt. trendopslag (om het ouderlijk inkomen gedurende de cursus 1966-1967 af te leiden van het over 1965 aangegeven inkomen);

B. de wijzigingen zoals ten slotte besloten (mededeling Minister-President medio oktober in de Tweede Kamer), met overgangsregeling — d.w.z. oude schaal levensonderhoudbedrag ouders — gedurende 1966-1967 voor bursalen die al in het genot van een toelage waren, en zonder 5 pCt. trend;

C. het standpunt van een deel van de commissie-Sassen (wat royalere LBO-schaal);

D. het standpunt van het andere deel (wat krappere LBO-schaal, met name voor hogere inkomens, zo boven de f. 17.000).

De wijzigingen waartoe de Ministers medio 1966 besloten (A), waren gebaseerd op het LBO-voorstel van het laatst genoemde deel van de commissie (D). De commissie-Sassen was echter niet ingegaan op de problematiek van de invoering (overgangsmaatregelen). Uit het artikel blijkt niet of vragen worden gesteld over de gevolgen van gewijzigde berekeningsnormen voor *nieuwe* gevallen of ook over „oude” bursalen. Het is duidelijk dat de huidige situatie (B)²⁾ minder wijziging betekent dan de situatie van juli (A). Voor het vervolg zal worden aangenomen dat Bouma steeds doelt op de grootst mogelijke wijziging (dus van oude situatie naar A).

¹⁾ Het woord „economisch” kan ook in een ruimer zin worden opgevat en op een afweging van alle, ook immateriële, waarden duiden. Bouma volgt het spraakgebruik van de commissie-Sassen.

²⁾ Over de huidige situatie schrijft het maandblad *Student* (23 november 1966) aan de hand van een onderzoek naar een beroep op enige in september opgerichte noodfondsen: „De conclusie ligt voor de hand: het aantal aanvragen is verrassend klein, omdat er geen noodsituatie meer is, behalve voor eerstejaars, en die voelen het niet zo, omdat ze geen vergelijkingsmateriaal hebben”.

De omvang van de wijzigingen

Het artikel spreekt van „belangrijke” wijzigingen, maar noemt geen cijfers. De oorspronkelijke wijzigingen (A) kan men splitsen in drie delen:

a. een verschuiving van studietoelagen naar kinderbijslag- en -aftrekfaciliteiten;

b. een wijziging (voor hogere inkomens: verlaging) van de schaal levensonderhoudbedrag ouders;

c. andere wijzigingen van kleinere omvang en van verschillende richting, vooral neerkomende op meer normering (vergroving, vereenvoudiging, of hoe men het noemen wil, meer gelijkend op sociale verzekeringen of belastingwetgeving, meer geschikt voor een beleid dat per jaar honderdduizend aanvragen moet verwerken).

De delen a en c betekenen in het algemeen geen achteruitgang voor ouders en kind, tezamen beschouwd. Het feit dat kinderbijslag en -aftrek cadeau zijn, terwijl een toelage een voorschotdeel bevat, is een voordeel. In bursalenkring is wel geprotesteerd tegen de verschuiving naar de ouders (grotere afhankelijkheid van de ouders, sommige ouders zouden deze bedragen niet geven aan hun kinderen enz.). Hierover kan worden opgemerkt, dat de, recent vóór instelling van de commissie-Sassen nog geïntensiveerde, fiscale en sociale wetgeving in Nederland aan ouders voor studerende kinderen tot 27 jaar zware faciliteiten toekent; dat ook in het verleden tweederde van de studenten geheel (en de bursalen ten dele) door de ouders werden gefinancierd; dat altijd verbetering in de positie van de ouders (invoering volksverzekering kinderbijslag, verlaging inkomstenbelasting 1962 en 1965, stijging van de welvaart e.d.) doorwerkte in hoger veronderstelde ouderlijke bijdrage en zo in lagere studietoelage. Dat hogere inkomens van ouders tot studiemoeilijkheden van kinderen leiden, *kan* voorkomen (fraude, conflictsituaties); de commissie-Sassen heeft er een paragraaf aan gewijd. Er is echter geen aanwijzing dat deze — toch vrij schaarse — fraude en conflicten, waarbij de student overleg kan plegen met de afdeling Rijksstudietoelagen, tot studiehinder van enige omvang leiden. Tot 1966 is nimmer gesteld dat het voor studie zo triest was als de welvaart steeg zodat ouders meer hadden en studenten minder toelage mochten aanvragen³⁾.

Wat b betreft, de nieuwe LBO-schaal is verdedigd door een deel van de commissie (blz. 42). Wat betekent dit voor de ouders? In mijn artikel in *Folia Civitatis*⁴⁾ is een be-

³⁾ De verhouding staat-ouders-(meerderjarige) kinderen blijft een vraagstuk van grote principiële interesse. Men zou wijziging van de fiscale en sociale wetgeving kunnen overwegen. De commissie-Sassen voelde zich daartoe niet geroepen, heeft het probleem aangeduid in het laatste hoofdstuk van haar rapport. De verschuiving binnen het „gezin” kan niet als iets nieuws of als een achteruitgang worden bestempeld.

⁴⁾ Van 26 november 1966.

(I. M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

rekening gegeven. Voor de lagere inkomens en de midden-inkomens, zo tot een f. 17.000 per jaar, verandert er weinig of niets. Daarboven treedt voor de ouders een achteruitgang op van ongeveer 2 pCt. van het inkomen. Bij de top-inkomens (boven de ca. f. 21.000 per jaar) treedt een wat grotere achteruitgang op.

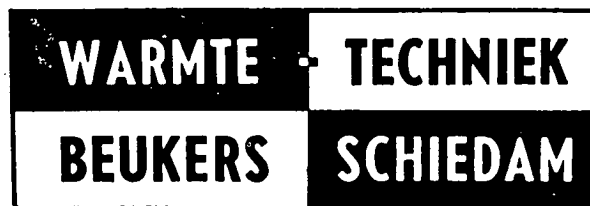
Zal dit leiden tot minder studeren? (Nog steeds redenerend over de situatie A. We zitten in feite in de huidige cursus in B). De wijziging is niet groter dan een uitsstel van verlaging inkomstenbelasting! Wijzigingen van enige procenten in inkomen (of behoeften) van deze inkomensgroep (die gelukkig over enige marge beschikt, anders dan bijv. de groep met f. 6.000 of f. 7.000 per jaar) doen zich voortdurend voor. Inkomen kan tegenvallen (bijv. minder overwerk of andere verdienste, nog grotere schommelingen bij zelfstandigen); er kan prijsstijging zijn bij constant inkomen; gezinsuitbreiding, ziekte, lekkage enz. Er is geen sprake van dat de Nederlandse middengroepen (inkomens boven de f. 15.000 per jaar behoren statistisch overigens tot het best gesitueerde derde deel van de bevolking) om enige procenten fluctuatie — minder dan een gebruikelijke loonronde — besluiten hun kind wel of niet te laten studeren. Er is over de wijziging van medio 1966 wel veel geluid geproduceerd maar weinig wol, d.w.z. geen concrete gevallen van studiehinder. Het gaat in de praktijk niet om minder geld voor onderwijs maar om minder inkomensoverdrachten voor relatief beter gesitueerde ouders.

Rendement van studie

In het genoemde E.-S.B.-artikel komt op blz. 1187 de opbrengst van investeringen op onderwijsgebied ter sprake. Hierbij wordt alleen gekeken naar het privé rendement. „Het feit dat aldus opbrengsten van de investeringen in een student die niet aan de betrokkene toevloeien, buiten beschouwing blijven, lijkt bij de berekening van de waarde van dergelijke investeringen voor economisch ontwikkelde landen een niet al te grove vereenvoudiging”. Studie wordt echter algemeen geacht later niet alleen voordelen af te werpen voor de academicus maar ook voor anderen. Opleiding van ingenieurs betekent niet alleen dat deze meer zullen verdienen dan met een eenvoudiger diploma, maar ook dat arbeiders meer zullen verdienen en het kapitaal rendabeler wordt. Het zijn deze „external effects” die het sterkste argument op economisch gebied vormen om anderen dan de student (c.q. zijn ouders) mee te laten betalen.

Bouma heeft moeite met deze gedachtengang, die in het rapport van de commissie-Sassen is weergegeven op blz. 17-18 ⁵⁾. Hij citeert het rapport en geeft daarna als commentaar dat hij niet begrijpt wat men aan moet met een begrip „gemeenschap” dat telkens wisselt. Daarom zij hier verwezen naar de literatuur over „welfare economics” en openbare financiën, zoals bijv. van Tinbergen, Hartog, Musgrave e.d. Op het gebied van de economie van onder-

⁵⁾ Op deze blz. worden de motieven van algemeen belang, die de overheid tot toekennen van studietoelagen bewegen, besproken. De motieven van de individuele aanvrager worden besproken op blz. 19.

(I.M.)

wijs met name kan verwezen worden naar twee recente publikaties van U.N.E.S.C.O. en van het Institut International de Finances Publiques ⁶⁾. Evenals bijv. bij investeringen in wegen of in openbaar vervoer maakt men in de economie onderscheid tussen voordelen voor de gebruiker en voordelen voor anderen. Heeft alleen de gebruiker voordeel dan zal men niet zo snel tot de conclusie komen dat anderen mee moeten betalen. Uitwerking van deze gedachte vindt men o.m. in de tolheffing bij bruggen in het Deltagebied en de opcenten op de motorrijtuigenbelasting ter voeding van het wegefonds. Bij openbaar vervoer hebben anderen veelal voordeel (als mijn buurman in de bus stapt kan ik gemakkelijker met de auto naar kantoor), hetgeen een argument is voor subsidiëring van openbaar vervoer ⁷⁾.

Wanneer investeringen uitsluitend een rendement opleveren voor de eigenaar dan is er zelden reden om zo'n investering geheel of ten dele door anderen te laten bekostigen. Wel kan kredietverlening op haar plaats zijn. Overheidshulp bij investeringen vindt dan ook vooral plaats als het rendement voor de eigenaar niet zo groot is maar er wel duidelijk voordelen voor anderen aanwezig zijn. Voorbeelden zijn de cultuurtechnische werken.

Bouma levert ook nog detailkritiek op enige voorwaarden die de commissie-Sassen noemt, wil studie economisch rendement opleveren voor anderen dan de academicus. Hij merkt daarbij op dat het erom gaat of studie de latere productie bevordert en dat het niet nodig is een diploma te halen of zelfs om een beroep te gaan uitoefenen. Ongetwijfeld kan studie, ook al leidt zij niet tot enig diploma, nog wel nuttig zijn voor de productie, maar het wordt toch onwaarschijnlijk dat er een positief nut overblijft vergeleken met de alternatieve mogelijkheid van een eenvoudige en kortere studie.

De opmerking over studie door vrouwen en de invloed op opvoeding van hun kinderen is juist en komt bijv. ook in het Engelse rapport van de commissie-Robbins voor.

⁶⁾ *Economic and social aspects of educational planning*, U.N.E.S.C.O. 1964, Parijs; tijdschrift *Public Finance/Finances Publiques*, no. 1-2, 1966.

⁷⁾ Vgl. voor een uitvoerige beschouwing C. J. Oort: *De infrastructuur van het vervoer*, 's-Gravenhage 1966.

(I. M.)

Met één aandeel **VEREENIGD BEZIT VAN**

Zijdelings is door de commissie-Sassen op dit probleem gewezen. De opmerking over 15 pCt. emigranten „hoort niet thuis in een rapport als het onderhavige zolang niet aangegeven wordt waar zich de bron van dit gerucht bevindt”. De bron van dit gerucht is het O.E.C.D.-rapport van C. Freeman en A. Young: *The Research and Development Effort*, Parijs 1965. De commissie-Sassen had de indruk dat dit O.E.C.D.-rapport de „brain-drain” overschat, bijv. door te werken met bruto cijfers en door vermening van academici met anderen (h.t.s.-ers).

Over emigratie schrijft Bouma dat de economische voorwaarde van de commissie-Sassen „moet betekenen dat de gemeenschap ophoudt bij de grenzen”. Inderdaad heeft de commissie-Sassen het begrip gemeenschap bedoeld als de Nederlandse gemeenschap. In het verleden is ook bij beschouwingen over wetenschappelijk onderwijs dit begrip gehanteerd. Men kan als men wil echter ook hulp aan Amerika en dergelijke laten meetellen (een kleine contra-prestatie voor het Marshall-plan)⁸⁾.

Toelagen en inkomensverdeling

Bouma schrijft: „Een toelagenbeleid dat rekening houdt met de relatieve schaarste van bepaalde soorten beroepsuitoefenaren — en dat is in overeenstemming met de inzichten van de commissie — stimuleert het aanbod in de hoogbeloonde beroepen en draagt daartoe bij tot elimineren van extreme inkomensverschillen”. De commissie-Sassen pleit echter niet voor een toelagebeleid dat zo is afgestemd op relatieve schaarste. Zij adviseert het huidige beleid voort te zetten, waarbij studenten een richting kunnen kiezen zonder beïnvloed te worden door toelagenverschillen. Alleen in het vrij moeilijk denkbare geval dat studenten blijven toestromen naar een richting die kennelijk zwaar overbezet is, meent de commissie dat studietoelagebeleid zou kunnen worden gehanteerd.

Even later vraagt hij om een toelichting op de opmerking op blz. 21 dat vergroten van de groep beter-opgeleiden niet merkbaar heeft geleid tot daling van het inkomen der individuele leden. Het antwoord is dat de lijn van de bruto inkomens van bijv. onderwijzer-leraar-hoogleraar of bode-commies-secretaris generaal in de loop der decennia niet veel is veranderd. Een van de oorzaken is wellicht dat uitbreiding van het wetenschappelijk onderwijs de vraag naar academici sterk doet stijgen in verband met de grote behoefte aan staf. Een andere reden is misschien dat wanneer er meer opgeleiden beschikbaar komen, en de welvaart stijgt, men maatregelen kan treffen waardoor ook de vraag naar hen stijgt (bijv. intensivering van medische verzorging via bedrijfsgeneeskunde e.d.).

Financiering van investeringen uit belastingen

Bouma acht onderzoek wenselijk „of en in hoeverre de extra fondsen die bij een ruimer beleid in studerenden ge-

⁸⁾ Vgl. ook de beschouwing op blz. 69 in mijn artikel: „Een redelijke financiering van het wetenschappelijk onderwijs” in de bundel *Fiscaal-Economische Opstellen*, in september 1966 aangeboden aan Prof. Dr. B. Schendstok, uitgegeven door N. Samsom.

Beleggen in goud GOLDMINES

Een bloemlezing uit de Zuidafrikaanse goudmijnen. Vraagt inlichtingen of toezending van documentatiemateriaal bij de beheerders Algemene Bank Nederland en Hollandsche Belegging en Beheer Maatschappij.

(I.M.)

investeerd worden, later terugbetaald worden in de vorm van aflossingen op voorschotten en hogere belastingen”. Dergelijk onderzoek is zeker nuttig. Hij verbindt hieraan echter de conclusie dat, wanneer een groot deel inderdaad „terugbetaald” wordt, het niet onjuist is de kosten uit staatsleningen te financieren. Dit is de oude „gulden regel” van evenwicht op de gewone dienst die sinds Keynes is verlaten. De Nederlandse Staat plaatst zijn budgettaire beleid in het kader van de gehele volkshuishouding en financiert eigen investeringen (en woningvoorschotten) in hoofdzaak uit overschotten op de gewone dienst om de kapitaalmarkt meer over te laten aan gemeenten en particulieren.

Deze financiering leidt soms tot het misverstand dat zulke investeringen en voorschotten om niet (kunnen) worden verstrekt. Zo zou het Tweede-Kamerlid M. Bakker volgens het maandblad *Student* van 23 november 1966 (blz. 1) hebben gepleit tegen betaling door studenten (c.q. ouders) voor wetenschappelijk onderwijs met de volgende vergelijking: „Maar de overheid investeert met belastinggelden in van alles, in Breedband en wegen en staatsmijnen, en het onderwijs is toch een nationale noodzaak”. Breedband N.V. en de Staatsmijnen zijn echter commerciële bedrijven die voor hun producten betaling vragen en aan de investeerder dividend betalen. Voor wegen wordt gestreefd naar betaling door de gebruiker via motorrijtuigenbelasting (zie hierboven). Om een ander voorbeeld te noemen: woningwetvoorschotten worden wel uit de begroting gefinancierd, maar rente- en aflossingsvoorwaarden wijken niet belangrijk af van hetgeen over langere termijn gezien op de Nederlandse kapitaalmarkt gebruikelijk was.

De wens van Bouma aan het slot van zijn artikel uitgesproken inzake nader onderzoek naar de economische basis van het toelagebeleid zou ik in een ruimer gestelde vorm willen onderschrijven, nl. dat voor elke overheidsuitgaaf, ook voor het wetenschappelijk onderwijs, onderzoek ook naar de economische aspecten wenselijk is met volledige erkenning van andere, bijv. culturele en wetenschappelijke, waarden.

's-Gravenhage.

Prof. Dr. W. DREES Jr.

(I. M.)

1894 : aandeelhouder in ca. 200 ondernemingen

De ontwikkeling in West-Duitsland en in Nederland van de bedrijfsgroottestructuur, de arbeidsbezetting, de fysieke produktie, het kunstmestverbruik, de mechanisatiegraad en de voorlichting gedurende de jaren 1950-1962 illustreert het feit dat de arbeidsproductiviteit in de landbouw in eerstgenoemd land sterker toeneemt dan in Nederland. Als men de concurrentiekracht meet aan de prijzen van de eindprodukten, dan blijkt echter dat deze zich juist ten nadele van West-Duitsland heeft ontwikkeld. De oorzaak hiervan is voornamelijk gelegen in het feit dat de prijzen van de „factor-inputs”, met name van de arbeid, in West-Duitsland sterker zijn gestegen dan in Nederland. De ontwikkeling van de concurrentieverhouding komt niet tot uitdrukking in het verloop van het prijspeil van de geëxporteerde landbouwprodukten, o.a. omdat het Westduitse exportpakket niet representatief is voor de agrarische produktie.

De Westduitse en Nederlandse landbouw

Ontwikkeling van de concurrentieverhouding

ER bestaan tussen de Nederlandse en de Westduitse landbouw geen *wezenlijke* verschillen. Ook de problemen waar men in beide landen mee kampt vertonen veel overeenkomst, nl. het streven naar een redelijk landbouwinkomen door middel van prijspolitiek en structuurverbetering, waarbij de vergroting van bedrijven en de afvloeiing van agrariërs een belangrijke rol spelen. Niettemin zijn er enige opvallende verschillen: het aandeel van de landbouw in het nationaal inkomen was in 1963 in West-Duitsland 6 pCt., in Nederland 9 pCt. Verder zijn er structuurverschillen die samenhangen met klimaat, reliëf en bodemgesteldheid. Bovendien is het instrument van de prijspolitiek voor West-Duitsland in het algemeen eenvoudiger te hanteren dan voor Nederland, omdat West-Duitsland in hoofdzaak importeur is van landbouwprodukten. Door regeling van de invoer is dan het prijspeil te beïnvloeden.

Enige belangrijke ontwikkelingen in de Westduitse en Nederlandse landbouw

Enige belangrijke factoren welke een grote invloed kunnen uitoefenen op de produktiviteit van grond, kapitaal en arbeid en daardoor betekenis hebben voor de concurrentieverhouding, zijn de bedrijfsgrootte, de arbeidsbezetting, de fysieke produktie, het kunstmestverbruik, de mechanisatiegraad en voorlichting, onderwijs en onderzoek.

De bedrijfsgroottestructuur.

Naarmate een bedrijf groter is, zal men gemakkelijker overgaan tot mechanisatie, hetgeen mogelijkheden schept de arbeidsproductiviteit te verhogen. Indien wij de bedrijven kleiner dan 5 ha buiten beschouwing laten, omdat dit veelal nevenbedrijven of gespecialiseerde bedrijven (tuintbouw) zijn, is de bedrijfsgroottestructuur voor beide landen als in tabel 1 weergegeven.

De tendentie naar grotere bedrijven die in beide landen waarneembaar is, blijkt in West-Duitsland iets sterker te zijn dan in Nederland.

De arbeidsbezetting.

Afvloeiing van overtollige arbeid en in het algemeen ook vervanging van arbeid door machines verhogen de arbeidsproductiviteit. Blijkens tabel 2 is de afvloeiing in West-Duitsland in de beschouwde periode sneller verlopen dan in Nederland.

Fysieke produktie.

De melkgift per koe en de leg per hen liggen in West-Duitsland op een lager niveau dan in Nederland, maar in de Bondsrepubliek is de toeneming belangrijk sterker. De melkgift per koe steeg van 1950 tot 1963 in Nederland met ongeveer 10 pCt., in West-Duitsland met bijna 30 pCt. Hoewel ook bij de akkerbouwgewassen (granen, aardappelen en suikerbieten) het niveau in Nederland niet onbelangrijk hoger ligt, is bij deze produkten de stijgende tendentie in West-Duitsland niet aanwezig.

Kunstmestverbruik.

Het gebruik van kunstmeststoffen wordt wel gehanteerd als maatstaf voor de ontwikkeling van de landbouw in een bepaald gebied of land. De aanzienlijke achterstand die West-Duitsland in het begin van de jaren vijftig ten aanzien van het verbruik van fosfaat en kali had, was in 1962-1963 volledig ingelopen. Het stikstofverbruik is in West-Duitsland nog steeds veel lager dan in Nederland.

Mechanisatie.

Mechanisatie is een belangrijk middel om tot meer rendabele produktiemethoden te komen. Hoe groot de vlucht is die de mechanisering in Nederland, maar vooral in West-Duitsland sinds 1950 heeft genomen, blijkt uit tabel 3.

Voorlichting, onderwijs en onderzoek.

Voorlichting, onderwijs en onderzoek in de landbouw zijn in West-Duitsland minder verbreid dan in Nederland. De voorlichting neemt in West-Duitsland, ook ten opzichte van Nederland, in belangrijkheid toe.

De prijsontwikkeling van de eindprodukten als maatstaf voor de concurrentiekracht

Op grond van de hierboven geschetste ontwikkelingen kunnen geen conclusies betreffende de concurrentiekracht van de beide landen worden getrokken. Om iets te kunnen zeggen over hun concurrentiepositie zouden wij moeten kunnen beschikken over reeksen kostprijsvergelijkingen. Omdat een vergelijking op die basis moeilijkheden oplevert van methodologische en theoretische, maar vooral van praktische aard, wordt hier getracht het probleem van het meten der ontwikkelingen van de concurrentieverhouding te benaderen door middel van macro-economische reeksen. Hierbij wordt aangenomen dat de structuur van beide landen in redelijke mate vergelijkbaar is.

Indien het probleem op langere termijn wordt gezien en zich geen belangrijke veranderingen voordoen in concurrentievervalsende maatregelen, kan men stellen dat de veranderingen van de concurrentieverhouding tussen twee groepen producenten gemeten kunnen worden aan de veranderingen in de prijzen waartegen de producenten hun produkten hebben aangeboden. Dit geldt alleen indien de ontwikkeling van de prijzen gezien mag worden als de ontwikkeling van de produktiekosten per eenheid. Voor de landbouw lijkt het aanvaardbaar te veronderstellen dat de prijsontwikkeling op langere termijn de uitdrukking is van de ontwikkeling van de kostprijzen, omdat in het algemeen enerzijds het aanbodoverschot van vele landbouwprodukten een uitlopen boven de kostprijzen verhindert, anderzijds de overheidspolitiek erop gericht is de prijzen niet zover te laten dalen dat de kosten — inclusief een redelijke beloning voor de arbeid — niet zouden worden gedekt.

In grafiek 1 is de ontwikkeling weergegeven van de verhouding tussen de prijzen van de eindprodukten ¹⁾. Onder de gemaakte veronderstellingen kan men deze ontwikkeling zien als een ontwikkeling van de concurrentiepositie van de landbouw in West-Duitsland ten opzichte van die in Nederland.

Uit de grafiek blijkt dat het verhoudingscijfer met 17 pCt. is toegenomen. De Westduitse prijzen zijn dus belangrijk sterker gestegen dan de Nederlandse en de Westduitse concurrentiekracht is ten opzichte van de Nederlandse dienovereenkomstig gedaald.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat de ontwikkeling van het Nederlandse prijsniveau van landbouwprodukten niet ten volle de ontwikkeling van de kosten per eenheid weerspiegelt, omdat in Nederland het garantiebeleid, met name voor melk, voor een deel buiten de markt om werd (en wordt) gevoerd, nl. door middel van subsidies. Deze producentensubsidies, die eerst in de loop van de periode 1950-1962 zijn ingesteld, hebben het marktprijsniveau van landbouwprodukten in Nederland minder sterk doen stijgen dan uit een oogpunt van kostenstijgingen noodzakelijk zou zijn geweest. In Duitsland worden of zijn eveneens subsidies verleend, die ten dele kostenverlagend werken (subsidies op kunstmest en dieselolie; rentesubsidies), ten dele opbrengstverhogend (kwaliteitspremie op melk; toeslag op eieren). Het is moeilijk de invloed van deze subsidies (met name die in Duitsland) op onze vergelijking te kwantificeren. Onze indruk is dat per saldo de relatieve betekenis van deze kostenverlagende of prijsverhogende subsidies in Nederland groter is dan in West-Duitsland. Dat wil dus zeggen dat de relatieve achteruitgang van de Duitse concurrentiepositie iets minder groot is dan uit de vergelijking van de marktprijsniveaus in grafiek 1 zou blijken. Ook in de vergelijking van de produktiviteit en van de prijzen van

¹⁾ Daar het hier gaat om een vergelijking van de ontwikkeling in beide landen worden steeds de indexcijfers gegeven van de verhoudingen tussen de bepaalde grootheden van beide landen. De grafieken geven de ontwikkeling in de verhoudingscijfers weer. Ter verduidelijking kan het volgende fictieve getallenvoorbeeld dienen.

Jaar	Absolute cijfers		Verhoudingscijfers West-Duitsland/ Nederland	Index van de verhoudingscijfers (jaar 1 = 100)
	West-Duitsland	Nederland		
1	2	4	0,50	100
2	4	6	0,67	134
3	6	8	0,75	150

De in dit artikel gebruikte cijfers zijn overgenomen uit de landbouwstatistiek van de E.E.G., 1964, no. 3.

TABEL 1.

Percentage bedrijven per grootteklasse

	West-Duitsland		Nederland	
	1949	1963	1950	1962
5 — 10 ha	51,2	42,1	46,1	42,1
10 — 20 ha	32,5	39,1	34,9	39,0
20 — 50 ha	14,3	16,6	17,5	17,5
> 50 ha	2,0	2,2	1,5	1,4

TABEL 2.

Arbeid in de landbouw

	Hoeveelheid arbeid		Afvloeiing in pCt. van 1950
	1950	1962	
West-Duitsland (x 1.000 v.a.k. a))	3.885	2.251	42,1
Nederland (x 1.000 a.j.e. b)) ...	521,9	388,5	25,6

a) Volwaardige arbeidskrachten.
b) Arbeidsjaareenheden.

TABEL 3.

Mechanisatie

	Aantal maaidorsers per 1.000 ha graan		Aantal melkmachines per 1.000 melkkoeien	
	1950	1962	1950	1962
West-Duitsland	0,3 a)	17,4	2,8 b)	64,2
Nederland	2,5	8,4	2,5	32,6

a) 1952.
b) 1951.

TABEL 4.

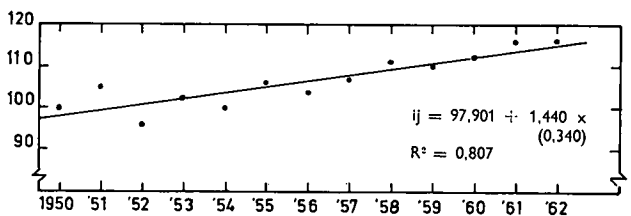
Prijsindexcijfers van geëxporteerde onbewerkte landbouwprodukten

	1958	1959	1960	1961	1962	1963
West-Duitsland (incl. bosbouw en visserij)	100	88,7	87,3	89,3	96,4	98,5
Nederland (excl. bosbouw en visserij) ...	100	99	102	99	106	118

Bronnen: West-Duitsland: Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland 1964.
Nederland: C.B.S.: Maandstatistiek van de in-, uit- en doorvoer per goederensoort, december 1964. Aanvullende gegevens.

GRAFIEK 1.

Ontwikkeling van de verhouding tussen de prijzen van de bruto landbouwproductie in West-Duitsland en Nederland

kostenfactoren (met name arbeid) zijn de subsidies buiten beschouwing gebleven.

De prijsontwikkeling kan men zien als de resultante van produktiviteitsveranderingen enerzijds en ontwikkelingen van de prijzen van non-factor-inputs en factor-inputs anderzijds. Produktiviteitsstijging geeft de mogelijkheid cet. par. van een prijsdaling, prijsstijging van de inputs leidt cet. par. tot een prijsstijging van de eindprodukten. De ontwikkeling van deze factoren zal thans worden nagegaan.

De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit en de prijsontwikkeling van de non-factor-inputs en de factor-inputs

De hiervóór geconstateerde ontwikkelingen met betrekking tot de structuur, fysieke opbrengsten, mechanisatie en vooral de hoeveelheid arbeid, wekten reeds het vermoeden van een sterkere stijging van de arbeidsproductiviteit in West-Duitsland dan in Nederland. Uit grafiek 2, waarin het verschil in ontwikkeling is gekwantificeerd, blijkt dat dit ook inderdaad het geval is geweest. Het verhoudingscijfer is met ongeveer 21 pCt. toegenomen, dat wil dus zeggen dat in de periode 1950-1962 de netto arbeidsproductiviteit in de Duitse landbouw 21 pCt. sneller is gestegen dan in de Nederlandse landbouw.

Ondanks deze snellere verbetering van de produktiviteit in West-Duitsland is uit de relatieve prijsontwikkeling van de eindprodukten in beide landen gebleken dat Nederland uit concurrentie-oogpunt toch sterker is komen te staan. Dit laatste kan alleen verklaard worden uit een sterkere stijging van de prijzen van de produktiefactoren in Duitsland, die het gunstige effect van de produktiviteit meer dan neutraliseert.

Blijkens grafiek 3 zijn de prijzen van aangekochte grondstoffen en diensten (non-factor-input) in West-Duitsland ongeveer 12 pCt. gestegen ten opzichte van de overeenkomstige prijzen in Nederland. Deze factor speelt overigens in het totaal van de produktiekosten en daarmee in de concurrentiepositie kwantitatief een minder belangrijke rol dan de prijzen van de factor-input.

Als maatstaf voor de prijsontwikkeling van de factor-input hebben wij genomen de ontwikkeling van de netto toegevoegde waarde (marktprijzen) per eenheid arbeid. De stijging van dit verhoudingscijfer is bijzonder groot, nl. 46 pCt., m.a.w. de prijs van de arbeid (die het overgrote deel vormt van de factor-input) is in de Duitse landbouw nog veel sterker gestegen dan in de Nederlandse landbouw (grafiek 4).

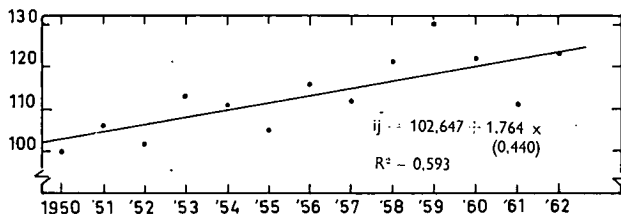
Het absolute niveau ligt naar alle waarschijnlijkheid in West-Duitsland toch nog lager dan in Nederland. In 1950 was de toegevoegde waarde per hoofd in West-Duitsland 50 pCt. van die in Nederland; in 1962 was dit percentage bijna 75, dus nog steeds een belangrijk verschil. De niveau-cijfers kan men slechts als een grove indicatie zien in verband met koopkrachtverschillen, verschillen in arbeidsmeting e.d.

Uit het voorgaande moeten wij dus constateren dat de Duitse landbouw ondanks zijn grote technische prestatie, in economisch opzicht ten opzichte van de Nederlandse landbouw zwakker is komen te staan, omdat de prijzen van de produktiemiddelen — i.c. van de arbeid — veel sneller zijn gestegen dan in Nederland. Het verschil in ontwikkeling van de prijzen van eindprodukten tussen West-Duitsland en Nederland kon zich voordoen omdat beide landen een eigen markt- en prijsbeleid voor landbouwprodukten voerden.

Voor de toekomst moeten wij rekenen op een toenemende integratie van de prijsvorming en dus een toenemende egalisering van de prijzen in E.E.G.-verband. Onder die omstandigheden zal de produktiviteitsontwikkeling van steeds groter belang worden voor de relatieve concurrentiepositie. Tegen deze achtergrond bezien kan de sterke arbeidsproductiviteitsstijging in West-Duitsland in het verleden (belangrijk sterker dan in Nederland) een aanwijzing zijn, dat Nederland bij de afzet van zijn agrarische produkten op de Euromarkt geleidelijk meer concurrentie zal ondervinden van produkten van de Duitse landbouw.

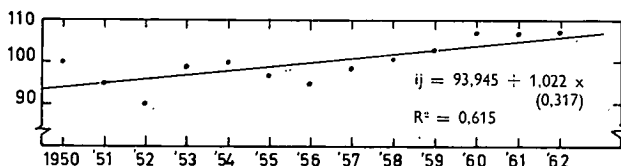
GRAFIEK 2.

Ontwikkeling van de verhouding tussen de Westduitse en de Nederlandse netto toegevoegde waarde landbouw (marktprijzen) in constante prijzen per eenheid arbeid

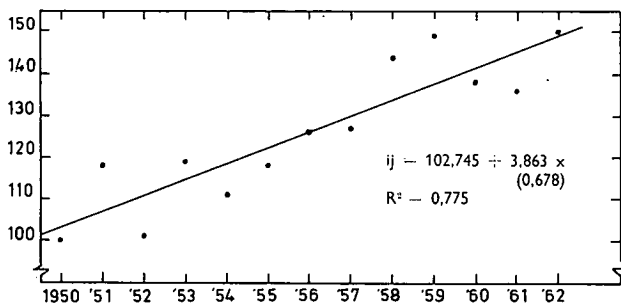
GRAFIEK 3.

Ontwikkeling van de verhouding van de prijzen van de non-factor-input in West-Duitsland en Nederland

GRAFIEK 4.

Ontwikkeling van de verhouding tussen de Westduitse en de Nederlandse netto toegevoegde waarde landbouw (marktprijzen) in lopende prijzen per eenheid arbeid

Een belangrijke factor — die moeilijk valt te begroten — blijven overigens de inkomens, waarvoor de Duitse boer enerzijds en zijn Nederlandse collega anderzijds in de toekomst nog bereid zullen zijn boer te blijven of te worden. Aan de opbrengstzijde mogen de prijsverschillen ten gevolge van de marktintegratie dan grotendeels verdwijnen, de ontwikkeling van de subjectieve prijs die de agrarische ondernemers in de verschillende gebieden van de E.E.G. aan hun eigen arbeid toekennen, zal door de Euromarkt zeker niet geüniformeerd worden.

Concurrentieverhouding en exportprijzen

Als voor Nederland de stijging van het prijspeil van landbouwprodukten minder sterk is dan voor West-Duitsland en derhalve — onder de gemaakte veronderstellingen — de concurrentiepositie gunstiger is geworden, kan men stellen dat dit tot uitdrukking moet kunnen komen in de exportprijzen. Dit zou betekenen dat de prijzen van geëxporteerde landbouwprodukten in Nederland minder snel gestegen zouden moeten zijn dan in West-Duitsland. Uit tabel 4 (op blz. 1289) blijkt echter dat de reeksen indexcijfers een zodanig verloop hebben dat geen enkel positief verband te zien is met de ontwikkeling van de prijsindexcijfers waarmee de concurrentiekracht is gemeten.

Voor deze paradox zijn voornamelijk twee verklaringen aan te voeren:

1. In het algemeen liggen de prijzen van landbouwproducten op de wereldmarkt belangrijk lager dan de prijzen in West-Duitsland en in Nederland. Dit betekent dat — behalve in geval van speciale kwaliteiten — de prijzen van exportproducten bepaald worden door het wereldmarktniveau. Het belangrijkste effect dat in zo'n geval uitgaat van een laag binnenlands prijsniveau is, dat de exportsubsidies geringer zullen zijn.

2. Zowel de samenstelling als de omvang van het exportpakket van landbouwproducten is voor West-Duitsland en Nederland geheel verschillend. In Nederland bedroeg in 1964 de export van landbouwproducten 31 pCt. van de totale export, in West-Duitsland slechts 3 pCt. De landbouw in West-Duitsland produceert nagenoeg uitsluitend voor de voorziening in eigen behoeften. De zelfvoorzieningsgraad ($= \frac{\text{eigen productie} \times 100}{\text{totaal binnenlands verbruik}}$) ligt dan ook slechts voor enkele producten boven de 100, maar blijft daar in de meeste gevallen belangrijk onder.

Voor zover van export sprake is, betreft dit voor een groot deel bewerkte landbouwproducten, waarvan de grondstoffen dan nog gedeeltelijk ingevoerd zijn. De export van niet-bewerkte landbouwproducten is van geringe omvang en bestaat voor een belangrijk deel uit specialiteiten die bezwaarlijk als representatief voor de Westduitse landbouw kunnen worden beschouwd. De val van het exportprijnsindexcijfer in 1959 voor West-Duitsland is nagenoeg geheel te wijten aan een prijsdaling van hop met meer dan 50 pCt., een produkt dat een belangrijk deel van de export van onbewerkte landbouwproducten vormt.

Onder de gegeven omstandigheden behoeft er dus geen verband tussen concurrentieverhouding en exportprijzen te bestaan. In het algemeen is dit niet te verwachten omdat een afzonderlijk land als regel geen invloed heeft op de wereldmarktprijzen. In het bijzonder geldt voor West-Duitsland dat de geëxporteerde landbouwproducten niet representatief geacht kunnen worden voor de landbouwproductie.

's-Gravenhage.

J. A. VRIENS.

Het ei van Columbus in de loonpolitiek

UIT het commentaar van Prof. Pen op mijn artikel „Loonpolitiek en inflatiebestrijding” in *E.-S.B.* van 23 november 1966 blijkt een aantal misverstanden t.a.v. het door mij onder de naam conjunctuurheffingsstelsel aanbevolen systeem van loonpolitiek. Het woord, dat daartoe in de eerste plaats aanleiding heeft gegeven, is: loonkostenstijging. Als ik Prof. Pen goed begrijp, interpreteert hij dit als loonkostenstijging per eenheid produkt en op deze uitleg steunt een goed deel van zijn bezwaren, met name daar waar hij spreekt over de veel te zware opgave voor de belastingdienst en het verloop van tijd, dat nodig is om de loonkostenstijging te kunnen vaststellen.

Datgene wat ik bedoel, is voor Prof. Pen kennelijk eenvoudig loonstijging. Ik heb tegen dit woord geen bezwaar, mits duidelijk is dat hiertoe ook andere posten behoren dan de in de c.a.o. geregelde lonen, zoals sociale lasten, gratificaties, premies, reisuren, koffiegelden en alle andere toeslagen die zo rijkelijk zijn voortgekomen uit het oude loonpolitieke stelsel. In de praktische loonpolitiek noemt men dit echter loonkostenstijging ter onderscheiding van de loonstijging in enge zin. Het onderscheid is nodig omdat een loonstijging niet altijd in al deze bestanddelen evenredig doorwerkt. Wordt loonkostenstijging in deze betekenis gebruikt, dan is er naar de mening van Prof. Pen in feite sprake van een algemene loonronde en is onduidelijk hoe het systeem tot differentiatie kan leiden.

Voor zover elke werkgever het maximum percentage geeft en niet meer dan dat, werkt het systeem inderdaad als loonronde. Maar deze loonronde is niet opgelegd door de centrale organisaties, doch de resultante van c.a.o.-onderhandelingen en *-toepassing* en zal dus door betrokkenen heel anders worden ervaren. Differentiatie ontstaat zodra hogere lonen tot stand komen in een bepaalde sector. Het is geenszins ondenkbaar, dat met name kapitaalintensieve bedrijven bereid zullen zijn de conjunctuurheffing te betalen om een loonvoorsprong te kunnen bereiken.

Vervolgens stelt Prof. Pen, dat het onjuist is de werkgever te treffen omdat hij, of zijn organisatie, zich niet doeltreffender heeft verzet tegen de vakbondseisen. Zich

indenkende in de positie van de kleine ondernemer die de c.a.o. thuisgestuurd krijgt, zou hij toch maar liever hebben gezien, dat de overheid, in oude stijl, de c.a.o. had afgekeurd. Ja, dat is begrijpelijk, maar mijn uitgangspunt is, dat de overheid dit niet, althans niet effectief, meer kan en dat juist daarom een andere oplossing moet worden gezocht.

De ergernis van de individuele ondernemer over loonkostenstijging en fiscale heffing scheidt geen tegenkracht tegen de looninflatie. Neen, zijn ergernis is onvruchtbaar wanneer hij (of zijn vertegenwoordigers) niet in staat is deze tijdig om te zetten in een aanvaardbaar onderhandelingsresultaat. Dan blijft echter wel het deflatoire effect van de conjunctuurheffing en het is mij dan ook niet duidelijk hoe Prof. Pen tot zijn conclusie komt: „Geen automatisme dus, alleen ergernis”.

Vervolgens de kwestie van de achterstandsproblematiek, door Prof. Pen terecht aangeduid als een randprobleem. Ik heb uitdrukkelijk in het midden gelaten of het wenselijk is achterstanden in te halen. Ik meen, dat dit in het algemeen niet behoort te gebeuren, juist omdat dit „een van de typische mechanismen is waarmee looninflatie zich voortplant”. Wanneer echter, zoals bij de N.S., door een onafhankelijk onderzoek een vrij omvangrijke achterstand is vastgesteld en de overheid het nodig acht, dat deze achterstand wordt ingehaald, dan behoort zulks een verlagend effect op de voor anderen beschikbare ruimte te hebben. Het is dan ook wenselijk, dat geen achterstanden worden aanvaard, die niet (na verificatie) bij de berekening van het toelaatbare stijgingspercentage zijn ingecalculeerd. Een dergelijke werkwijze zal de door Prof. Pen genoemde curieuze wendingen van de loononderhandelingen kunnen voorkomen.

In een noot verkent Prof. Pen in het kort de situatie indien de basis van het stelsel niet de loonkostenstijging (dus per eenheid produkt) doch de gemiddelde loonkosten per werknemer zou zijn. Hij noemt daarbij het voorbeeld van een onderneming die mechaniseert en daardoor hoger geschoold personeel nodig heeft. In dat geval stijgt de loonvoet, hetgeen tot een fiscale afstraffing leidt. „Dat kan

toch niet de bedoeling zijn". Ik moet erkennen, dat dit in mijn gedachtengang inderdaad het resultaat is. Ik zie echter geen bruikbaar middel om aan dit resultaat te ontkomen.

De vraag is evenwel of dit bezwaar en wellicht nog andere bezwaren doorslaggevend moeten zijn. Het conjunctuurheffingsstelsel is geen stelsel zonder bezwaren. Het ei van Columbus was ook geen gaaf, maar een gekneusd ei. Het voldeed echter aan de gestelde opgave en stond over-

eind. Als het conjunctuurheffingsstelsel de oplossing zou kunnen zijn voor het probleem van de inkomensbeheersing, dan zullen daar altijd bezwaren aan verbonden zijn. De moeilijkheid is, deze bezwaren af te wegen tegen de bezwaren van een vrije loonpolitiek of zo men wil tegen de bezwaren van het oude stelsel, bezwaren waaraan wij gewend zijn geraakt, doch die inmiddels dit stelsel ten dode hebben gedoemd.

Arnhem.

Mr. G. TELLEGEN.

Ingezonden stukken

Loonpolitiek en inflatiebestrijding

MET belangstelling las ik de bijdrage van Mr. Tellegen en het commentaar daarop van Prof. Pen in *E.-S.B.* van 23 november 1966. Ik wil graag een steentje tot de discussie bijdragen met de volgende suggestie.

Partijen komen in volledige vrijheid de c.a.o.-wijzigingen overeen en melden het resultaat aan de overheid. De overheid bepaalt voor het gehele land het gewogen gemiddelde van de loonkostenstijgingen dat bijv. uitkomt op 5 pCt. De overheid acht voor het betreffende jaar slechts een stijging van bijv. 3 pCt. toelaatbaar en geeft toestemming 3/5 van de overeengekomen verhogingen toe te passen. Hiermee wordt bereikt, dat het bepalen c.q. wijzigen van de relatieve positie van bedrijven, bedrijfstakken of gebieden geheel aan het bedrijfsleven wordt overgelaten, terwijl toch de overheid de macro-economische loonkostenstijging in de hand heeft.

De technische uitvoering zal nog wel problemen met zich brengen. Met name zal het nodig zijn tot een zekere normalisatie van de looptijd van c.a.o.'s te komen. Ook zullen partijen soms de neiging tot majoreren hebben, waarbij hun bescheidener collega's hen dan wel tot de orde zullen roepen.

Bilthoven.

Ir. U. TWIJNSTRA.

Naschrift

HET komt mij voor, dat bij uitvoering van de gedachte van de heer Twijnstra de loononderhandelingen zouden degraderen tot een soort kansspel. Welk resultaat men in de onderhandelingen ook beoogt, altijd zal immers de schatting van het gewogen landelijk gemiddelde daarin een overheersende rol spelen. De daaruit voortvloeiende onzekerheden zijn zó groot, dat het bedrijfsleven deze naar mijn mening nooit zal kunnen aanvaarden.

Arnhem.

Mr. G. TELLEGEN.

Heffing op draagkrachtigen en doorstroming

In *E.-S.B.* van 23 november 1966 geeft de heer C. P. A. Bakker commentaar op het wetsontwerp dat draagkrachtige bewoners van woningwetwoningen wil laten bijdragen in de rijksuitgaven voor de woningbouw. Hij stelt wat verfijningen en vereenvoudigingen voor die aan de zaak zelf niet veel veranderen, maar geeft als belangrijker commentaar dat de „doorstroming” door deze heffing niet bevorderd zal worden omdat de betere en duurder woningen er eenvoudig niet zijn (en dus moeten er meer gebouwd worden).

Nu dacht ik dat er toch wel een aantal weinig draagkrachtige gezinnen waren die in die dure premiehuur-

woningen zaten waarop de heer Bakker zo gesteld is. Het zullen er wel niet evenveel zijn als het aantal rijkards dat in de woningwetwoningen huist waarop de belastingbetaler zoveel toelegt, maar dat is juist goed, want nu kunnen ze allen door woningruil geholpen worden en dat is immers de enige bedoeling van de doorstromingspolitiek?

Lekkerkerk.

Prof. Ir. J. SANDEE.

Naschrift

IN mijn bijdrage van 23 november 1966 heb ik niet beweerd, dat de heffing de doorstroming niet zal bevorderen. Ik ben ervan overtuigd, dat dit middel gunstig zal werken al zal het wel enige tijd duren voor de resultaten op grote schaal merkbaar zijn. Daarvoor is ook nodig, dat er meer premiehuurwoningen komen. De belangstelling voor de bouw van premiehuurwoningen neemt, helaas, sterk af. Dat komt omdat goede premiehuurwoningen in het algemeen moeilijk rendabel te maken zijn. Tot voor kort waren er genoeg grote werkgevers die over het lage rendement van die woningen heenstapten en de bouw mogelijk maakten, hetzij direct door de financiering daarvan, hetzij indirect door betaling van de onrendabele top van de bouwkosten aan een institutionele belegger. De hoge rentevoet op de kapitaalmarkt treft ook deze sector van de woningbouw. Daarbij komt dat de concurrentie van de woningwetwoning, die nog steeds tegen 4 pCt. wordt gefinancierd, steeds sterker wordt. De ingevoerde tijdelijke verhoging van de bijdragen voor premiehuurwoningen is niet voldoende om deze teruggang op te vangen.

Er zullen inderaad wel enkele gezinnen zijn wier inkomen het betalen van de huur van een premiewoning eigenlijk niet toelaat. Woningruil kan dan een oplossing zijn. Het is echter te simplistisch om te veronderstellen, dat woningruil de enige bedoeling is van de doorstromingspolitiek. Belangrijker is de betekenis voor de volkshuisvesting in het algemeen: het bouwen van voldoende woningen met een kwaliteit die ook over enige jaren passend is ten opzichte van het niveau van onze volkswelvaart. Aan oud-Minister Bogaers komt de eer toe in dit opzicht uitmuntend werk te hebben verricht. Dat onder zijn bewind de afstand van werkelijke huur tot kostprijshuur groter in plaats van kleiner is geworden zal hij met mij betreuren, omdat deze ontwikkeling de doorstroming belemmert, waarvan juist de gezinnen met de kleinste inkomens de dupe zijn. Als de bijdrageheffing dit enigszins corrigeert, kunnen wij dit alleen maar toejuichen. Het is een bescheiden stap in de goede richting naar meer reële huren. Op verdere stappen zullen wij, vrees ik, lang moeten wachten.

Utrecht.

C. P. A. BAKKER.

Boekbespreking

W. F. Nederstigt: *Economische beoordeling van omzetbelastingen*. N.V. Uitgeversmaatschappij Æ. E. Kluwer, Deventer-Antwerpen (1964), 144 blz., f. 12,50.

DEZE studie waarop schrijver in Tilburg is gepromoveerd, bevat een pleidooi voor een omzetbelasting met het karakter van een produktiebelasting. De schrijver komt tot deze constructie, na de rechtsgronden die men onder de bestaande omzetbelasting als indirecte verbruiksbelasting kan schuiven, te hebben „weggepraat”. Het gaat daarbij om de beginselen van de draagkracht en van de minste pijn. Schrijver gaat daarbij evenwel niet zover, de draagkracht geheel terzijde te schuiven. Hij erkent weliswaar dat het verbruik geen ideale maatstaf van draagkracht is, maar stelt vervolgens vast, dat het verbruik wel als één van de objecten van belastingheffing naar draagkracht bruikbaar is.

Een omzetbelasting als produktiebelasting steunt op het profijtbeginself. De produktiehuishoudingen ontvangen van de overheid een reëel inkomen in de vorm van door de overheid voortgebrachte collectieve goederen. Doordat zij deze om niet ontvangen en daarvoor bijgevolg niet betalen en dit offer niet in hun kostprijzen calculeren, geven de kostprijzen in bedrijven niet de maatschappelijke kosten weer. Door de omzetbelasting te beschouwen als een „prijs” die de produktiehuishoudingen voor de overheidsprodukten betalen, komt schrijver tot de produktiebelasting. De te betalen belasting moet dan echter zodanig over de bedrijven worden verdeeld, dat er een evenredigheid ontstaat tussen profijt en belasting.

Een dergelijke constructie moet elke economist in zijn hart aanspreken. Immers, het gelijkmaken van opbrengst en offer is voor hem doorgaans de aangewezen weg waarlangs een verkleining van het welvaartstekort is te bereiken. Indien voor collectieve goederen een „prijs” zou kunnen worden vastgesteld, zou het prijsmechanisme in de overheidsproductie een grotere rol kunnen spelen. Tegelijk zou uiteraard de mogelijkheid tot het voeren van een politiek beleid door de overheid kleiner worden. Dit is iets waarover men verschillend kan oordelen, al naar zijn politieke overtuiging. Over deze keerzijde van de medaille rept schrijver overigens met geen woord.

Dit is hem nog te vergeven. Ernstiger is het, dat hij nauwelijks aandacht wijdt aan de wijze waarop de opbrengst van de overheidsproductie aan de verschillende bedrijven moet worden toegerekend. „Ten aanzien van de omvang van de overheidsuitgaven ten behoeve van het bedrijfsleven zijn weinig concrete gegevens beschikbaar. ... In hoeverre de verdeling van de belastingdruk zal samenvallen met het profijt, is uiteraard in concreto moeilijk aan te tonen” (blz. 110). Bij gebrek aan beter kiest hij de omvang van de onderneming als maatstaf voor het profijt van de overheidsproductie. Deze omvang van de onderneming meet hij weer aan de waardetoevoeging in de onderneming. Dit verondersteld oorzakelijk verband wordt op blz. 92 „niet onredelijk geacht, zolang een nauwkeuriger causaal verband tussen kosten en profijt ontbreekt”. Het ontbreken van een diepgaande analyse over de mogelijkheden van toerekening is de zwakke stee in het betoog.

In wezen is schrijvers beoordeling van omzetbelastingen dan ook niet van economische aard, zoals de titel aangeeft, maar fiscaal-juridisch. Hij doet immers niet anders dan een andere rechtsgrond construeren, die toevallig neerkomt op het afwegen van opbrengst en offer en dus economisch getint is.

Dat schrijver de economische consequenties niet geheel heeft doordacht, kan worden geïllustreerd aan de hand van de afwentelingsproblematiek („overdracht” noemen ze dat in Tilburg). Nadat hij aan de overdracht van de omzetbelasting als indirecte verbruiksbelasting een verdienstelijke beschouwing heeft gewijd (blz. 69-75) — dit in tegenstelling tot de ingeburgerde gewoonte om met een boog om de afwentelingsaspecten heen te lopen — stelt hij (blz. 109), dat bij een produktiebelasting het vraagstuk van de overdracht in beginsel geen rol speelt. „Daardoor wordt dan tegelijkertijd het netelige vraagstuk van de overdracht naar de achtergrond geschoven. De vraag, wie de belasting uiteindelijk zal dragen, is dan niet van betekenis, mits de overheidsprestaties en de opbrengst van de belasting ongeveer tegen elkaar opwegen en de omslagbasis aanvaardbaar geacht kan worden” (blz. 132). Anders gezegd: indien de belasting een prijs voor ontvangen diensten zou zijn, zou deze op één lijn staan met andere prijzen die deel van de kostprijs uitmaken en zou niet meer kunnen worden gesproken van afwenteling of overdracht.

Dat deze redenering niet opgaat, kan

men reeds afleiden uit een vergelijking van een belasting over de toegevoegde waarde als produktiebelasting en als indirecte verbruiksbelasting. Afgezien van enkele technische verschillen is de belastingbasis, zeker in een gesloten economie, in beide gevallen dezelfde. Zou het in het eerste geval niet en in het tweede wel geoorloofd zijn, te spreken van overdracht? De verdeling van de overheidsprodukten over het private bedrijfsleven is in beide gevallen immers gelijk. Gesteld dat er in beide gevallen volledige overeenstemming tussen profijt en belasting zou bestaan, waarom zou het overdrachtsmechanisme in het ene geval afwijken van het andere? Kennelijk staat schrijver — en hij staat hierin niet alleen — niet duidelijk voor ogen, wat de inhoud van het begrip macro-economische afwenteling is. Daarbij wordt namelijk altijd rekening gehouden met de overheidsuitgaven. Het is daarom niet geoorloofd, het micro-economische afwentelingsbegrip zonder meer over te plaatsen in de macro-economie. In de macro-economie mag men de begrippen „doorberekening” en „afwenteling”, ofwel „prijsmutatie” en „inkomensmutatie”, niet meer vereenzelvigen. Afwenteling houdt nu eenmaal verdelingsimplicaties in en deze treden op, ongeacht of men een draagkrachtbeginself of een profijtbeginself onder een belastingwet plaatst. De economische effecten leiden hun eigen leven, onafhankelijk van een juridische vooronderstelling bij het redigeren van een belastingwet. „The effects of a tax depend upon what it is, not what it is meant to be”¹⁾.

Concluderend kan men vaststellen, dat schrijver een belangrijk onderwerp in de wetenschappelijke schijnwerpers heeft geplaatst. Dit onderwerp zal mogelijk over enige jaren actueel worden; in de E.E.G. zal de omzetbelasting, eenmaal geharmoniseerd zijnde tot een belasting over de toegevoegde waarde, op de duur misschien het karakter van een produktiebelasting krijgen.

Het boek is voorzien van een personen- en zakenregister en van een Franse samenvatting.

¹⁾s-Gravenhage.

J. C. P. A. VAN ESCH.

¹⁾ R. A. Musgrave: *The theory of public finance*, 1959, blz. V.

(I.M.)
INTERN TRANSPORT
TRANSPORTWERKTUIGEN

TRANSPORTA

Postbus 3, Jutphaas, Tel. (03471) 4 86

GELD- EN KAPITAALMARKT

Geldmarkt

IN de op Sinterklaas eindigende week trad een daling in van de bankpapiercirculatie, nadat deze zich sedert midden november met f. 390 mln. had uitgebreid. De vermindering was echter onvoldoende om het bedrag dat per saldo aan 's Rijks Kas moest worden afgedragen te financieren. Ten dele hield dit laatste verband met de aankoop van schatkistpapier van de Agent van het Ministerie van Financiën. Omdat de goud- en deviezenreserve van De Nederlandsche Bank geen wijziging onderging, leiden beide factoren tot een daling in de bankkassen van f. 104 mln. tot f. 36 mln., terwijl het beroep op de kredietfaciliteiten van De Nederlandsche Bank met f. 36 mln. moest worden uitgebreid.

In de afgelopen week zette de inkrimping van de bankpapieromloop zich verder voort. Kennelijk ging ook van de rijksoverheid een verruimende invloed uit, want de call-

geldrente werd op 6, 7 en 8 december verlaagd en wel tweemaal met $\frac{1}{2}$ pCt. en op laatstgenoemde datum met een vol procent. Van 5 pCt., op welk niveau de daggeldrente op 27 oktober was aangekomen, is de rente nu tot 3 pCt. teruggebracht.

In de eerste drie kwartalen van 1966 zijn per saldo minder liquiditeiten de Nederlandse economie binnengestroomd dan in de overeenkomstige periode van 1965. Men zie onderstaand staatje.

Wijzigingen in de liquiditeitenmassa

(in mln. gld.)

	1e t/m 3e kwartaal 1965	1e t/m 3e kwartaal 1966
Rijk	+ 931	+ 713
Lagere overheid	- 156	+ 638
Private sector	+ 767	+ 845
Diverse oorzaken	+ 24	- 530
Betalingsbalans	+ 216	- 491
Totaal	+1.782	+1.175

Wanneer men als norm aanvaardt, dat het Rijk voor de financiering van zijn uitgaven geen beroep op liquiditeitscreatie mag doen, blijken de cijfers opnieuw teleurstellend. Hoogstens kan men zeggen, dat de Staat in de onderzochte periode in 1966 iets minder inflatoir heeft gefinancierd dan in het vorig jaar.

Nog ongunstiger ligt het bij de lagere overheid. Hier is in principe een grens aan de financiering met kortlopende schuld gesteld door als plafond 25 pCt. van de ontvangsten op de gewone dienst te aanvaarden. Met name de gemeenten zijn hier ver bovenuit gegaan. De oorzaken liggen

*U reageert op annonces
in „E.-S.B.”?*

*Wilt U dit dan steeds duidelijk
tot uitdrukking brengen?*

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen

econoom vac. nr. 6-5569/0936

bij de afdeling Coördinatie Wetenschapsbeleid.

Kandidaten dienen in de studierichting van de economische wetenschappen te zijn afgestudeerd.

De werkzaamheden zullen de bestudering betreffen van algemene vraagstukken, in het bijzonder die met een economisch aspect, op het gebied van het wetenschapsbeleid, de internationale wetenschappelijke samenwerking daaronder begrepen. Zij zullen o.m. de analyse omvatten van kwantitatieve gegevens inzake de aard en de omvang van het wetenschappelijk onderzoek en ontwikkelingswerk.

Salaris, afhankelijk van ervaring en leeftijd, max. f 1843,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vacaturenummer 6-5569/0936 zenden aan Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling van de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. Salarissen exclusief 6% vakantie-uitkering

Voor vacerende functies en beschikbare krachten

op hoog niveau zijn de
advertentiekolommen van
„Economisch-Statistische
Berichten" het aangewezen
medium:

1e) Omdat Uw annonce onder de aandacht komt van stafrpersoneel in de grote bedrijven.

2e) Omdat Uw annonce wordt gelezen door diegenen, die de zakelijk belangrijke beslissingen nemen, of daarbij van grote invloed zijn.

enerzijds in de onmogelijkheid op korte termijn de kapitaal-uitgaven te verlagen, anderzijds bleek de kapitaalmarkt, met name de onderhandse markt, niet in staat voldoende niet-inflatoire financieringsmiddelen te verschaffen.

De private sector moest het beroep op geldschepping opnieuw uitbreiden, niettegenstaande het bedrijfsleven kans heeft gezien meer middelen op de onderhandse kapitaalmarkt op te nemen.

De post „diverse oorzaken”, die gewoonlijk tot een toename van de binnenlandse liquiditeiten bijdraagt, heeft in de eerste drie kwartalen van 1966 juist een drainerende invloed gehad.

Hetzelfde geldt voor de invloed van de betalingsbalans.

Telkens en telkens blijkt ons weer hoever de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft, waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

- 1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.
- 2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven boursverzicht, de stemming goed weer gevond.
- 3e Door een ieder te hanteren fonds-analyses, volgens een eigen praktisch systeem, enig voor Nederland.
- 4e Een chronique scandalouse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.
- 5e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.
- 6e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

E.-S.B. 14-12-1966

Het tekort heeft de binnenlandse liquiditeitsmassa met bijna f. 500 mln. doen dalen.

Per saldo is de inflatoire druk in 1966 blijven bestaan.

Kapitaalmarkt

HET beeld van de emissie markt is thans over 1966 bijna compleet. Het tot begin december opgenomen bedrag ligt wat hoger dan dat hetgeen in de vergelijkbare periode van 1965 werd bereikt. Het Rijk nam

Bij de **STREEKRAAD NOORD WEST OVERIJSEL**, gevestigd te Steenwijk, een door 9 gemeenten in dit gebied ingesteld rechtspersoonlijkheid bezittend lichaam, is te vervullen de functie van

DIRECTEUR

(Herhaalde oproep)

Gevraagd wordt een representatieve figuur op het niveau van een academisch gevormde, die de capaciteit bezit de Streekraad bij het vervullen van zijn taak — het verbeteren van de economische, culturele en sociale ontwikkeling in Noord West Overijssel — terzijde te staan, daarbij in staat is initiatieven te ontwikkelen en te adviseren over een onlangs uitgebracht sociaal-economisch rapport over deze streek.

Aanstelling zal, afhankelijk van genoten opleiding en bekwaamheid, plaatsvinden in de rang van hoofdcommies, hoofdcommies A of referendaris. Salarisgrenzen respectievelijk f. 1052,— tot f. 1379,—, f. 1156,— tot f. 1553,— en f. 1379,— tot f. 1843,— per maand. Premie A.O.W./A.W.W. is voor rekening van de Streekraad.

Eigenhandig geschreven brieven met uitvoerige inlichtingen gaarne binnen 14 dagen na de verschijning van dit blad te richten tot de heer mr. dr. H. H. Schoemaker, lid van het College van Gedeputeerde Staten in de provincie Overijssel, voorzitter van genoemde Streekraad, p/a Provinciehuis te Zwolle.

Reeds ingediende sollicitaties blijven van kracht.

de rijksoverheid vraagt

voor het Rijksinkoopbureau

hoofd inkoopzaken vac. nr. 6-5545/0936

Taak: stimuleren en coördineren van de activiteiten van de 6 inkoopafdelingen, het adviseren van de Directie omtrent problemen betreffende het inkoopbeleid en het voeren van onderhandelingen met afnemende diensten en met leveranciers.

Gevraagd: een functionaris met commerciële ervaring in leidinggevende functies; voltooide academische opleiding (b.v.k. econoom of jurist); beheersing van de moderne talen in woord en geschrift.

Salaris: afhankelijk van ervaring en leeftijd max. f 2367,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vacaturenummer 6-5545/0936 zenden aan Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling van de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. Salarissen exclusief 6% vakantie-uitkering

in 1966 praktisch evenveel uit de markt als in het vorige jaar. Het beroep van de lagere overheid steeg met f. 200 mln., de particuliere sector handhaafde zijn positie. De f. 104 mln., die het buitenland in 1965 opnam, kon in 1966 aan de gemeenten ten goede komen.

	11 maanden 1965	11 maanden 1966
	(in mln. gld.)	
Rijk	434,4	447,8
Lagere overheid	608,8	808,7
Private sector	811,1	815,1
Buitenland	103,8	—
Totaal	1.958,1	2.071,6

Het Rijk kondigde een f. 250 mln. 7 pCt. obligatie-emissie aan, waarvan de inschrijving op 20 december, de storting op 16 januari volgend jaar, is geplaatst. Hierdoor komt het bedrag niet meer in de statistiek voor 1966. De stortingsdatum ligt gunstig, omdat de jaarultimogolf van de bankbiljettencirculatie dan weer is teruggevloeid en de maandelijks uitkering aan de gemeenten net heeft plaats gehad.

*U reageert op annonces in „E.S.B.”?
Wilt U dat dan steeds kenbaar maken!*

Huisvestings- moeilijkheden

?

Een eigen huis biedt uitkomst.
Hypotheke tot HONDERD
PROCENT van de KOOPSOM.

Ass.kant. Ooms Moordrecht

Telefoon (01827) 6 44.

KERSTREIZEN

van 2 t/m 9 dagen naar
verschillende plaatsen in
Europa.

Vraagt gratis reisgids.

Europa Express n.v.

R'dam: Schied. Vest 59, tel. 117070
Den Haag: Nrd.einde 5, tel. 117873
Amsterdam: Dam 6, tel. 248174
en de plaatselijke Agenten.

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

STAAT DER NEDERLANDEN

7 pct. LENING 1966^{II}

uitgegeven krachtens de Leningwet 1966 (Stb. nr. 334)

GROOT f. 250.000.000

KOERS VAN UITGIFTE 100%

Schuldbewijzen aan toonder groot nominaal f. 1000 en f. 100.
Schuldregisterinschrijvingen groot ten minste f. 100.000.

Looptijd ten hoogste 25 jaren

Aflossing in 15 jaarlijkse termijnen, afwisselend 7%, 6%
en 7% per jaar, zodat telkens in drie opeenvolgende jaren
20% van de lening wordt afgelost. Eerste aflossing op
16 januari 1978; vervroegde gedeeltelijke of algehele af-
lossing op of na 16 januari 1977 te allen tijde voorbe-
houden.

Jaarcoupons per 16 januari

INSCHRIJVING

op 20 december 1966 van 9–16 uur

bij het Agentschap van het Ministerie van Financiën te
Amsterdam, uitsluitend door bemiddeling van de leden van
de Vereniging voor den Effectenhandel te Amsterdam,
de Vereniging van Effectenhandelaren te Rotterdam of van
de Bond voor den Geld- en Effectenhandel in de Provincie
te 's-Gravenhage.

Aanvragen tot inschrijving moeten zo tijdig worden opge-
geven, dat zij door de Bank of Commissionair op de
inschrijvingsdag vóór 16 uur kunnen worden ingediend
bij het Agentschap.

STORTING

op 16 januari 1967 vóór 12.30 uur

bij de Nederlandsche Bank te Amsterdam.

Indexcijfers aandelen. (1953 = 100)	30 dec. 1965	H. & L. 1966	2 dec. 1966	9 dec. 1966
Algemeen	343	361 — 253	260	271
Internationale concerns	477	513 — 339	342	361
Industrie	313	322 — 244	256	263
Scheepvaart	136	140 — 100	102	104
Banken en verzekering	180	187 — 137	144	148
Handel enz.	163	167 — 124	132	135

Bron: A.N.P. - C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).		f. 73,50	f. 81,10
Philips	f. 112,50	f. 82,50	f. 88
Unilever, cert.	f. 114	f. 126,20	f. 127,50
Kon. Petroleum	f. 147,60	f. 52,20	f. 54,30
A.K.U.	f. 77,80	f. 360	f. 377
K.L.M.	f. 268	253½	282
Hoogovens, n.r.c.	440	155	150
E.M.S.	190	420½	447½
Kon. Zout-Ketjen	765½	f. 164,20	f. 165
Zwanenberg-Organon	f. 171	f. 187,60	f. 193
Robeco	f. 222		
New York.			
Dow Jones Industrials	964	789	813
Rentestand.			
Langlopende staatsobligaties b)	5,98	6,58	6,59
Aandelen: internationaal b) ..	4,0	.	.
lokale b)	4,2	.	.
Disconto driemaands schatkist- papier	4½	5	5

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.
b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. JONGMAN.

SA 866

Beleggings-voorlichting: aan hen die zich thuis willen oriënteren stelt de AMRO Bank de volgende publicaties kosteloos ter beschikking: ● AMRO Beursnieuws (wekelijks, met veertiendaagse bijlage) ● Kerngetallen van Nederlandse effecten ● De Obligatiegids.

Beleggings-adviezen: de honderden kantoren van de AMRO Bank staan te uwer beschikking voor individuele beleggings-adviezen en portefeuille-onderzoek.

AMRO BANK
AMSTERDAM-ROTTERDAM BANK

U wilt mijnheer zelf spreken?

en liefst in zijn vertrouwde
stoel? Dat kan!

Een zeer zorgvuldig voorbereid lezerskringonderzoek heeft namelijk niet alleen geconstateerd dat E.-S.B. bij de leiding van het Nederlands bedrijfsleven bijzonder goed is ingevoerd, maar ook dat het blad zeer algemeen gelezen wordt.

De sterke toename van het advertentievolume van E.-S.B., vooral in het laatste halfjaar, is dan ook niet „zomaar” tot stand gekomen.

Wij zenden u dit lezerskringrapport (71 pagina's) gaarne ter inzage, in de overtuiging dat u zich dan E.-S.B. zult weten te herinneren als u iets te zeggen heeft, wat mijnheer zelf moet weten.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam

DE NEDERLANDSE LEZERSKRING

te Amsterdam — een organisatie waarin een groot aantal vooraanstaande Nederlandse uitgeverij en grammofonmaatschappijen samenwerken — brengt haar produkten via nieuwe verkoopmethoden onder brede lagen van de bevolking. Gezien de toenemende expansie van haar activiteiten zoekt zij op korte termijn een

directie-assistent

Hij zal verantwoordelijk zijn voor de goede organisatie en coördinatie van en communicatie tussen de verschillende interne afdelingen. Zo zal hij de leiding hebben van het Secretariaat, waarin opgenomen de type- en postkamer, evenals van de afdelingen algemene-, juridische- en personeelszaken. Ook met het verzorgen van de assurances en het notuleren van belangrijke vergaderingen zal hij worden belast. In dit verband wordt gedacht aan een

jong jurist of econoom

die in het bedrijfsleven reeds ervaring met bovengenoemde werkzaamheden heeft opgedaan en over leidinggevende en organisatorische capaciteiten beschikt. Leeftijd omstreeks 30 jaar.

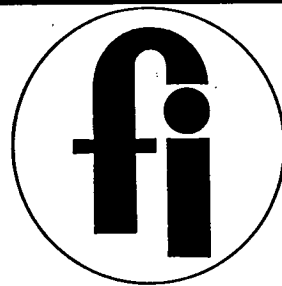
Geboden wordt een zeer zelfstandige functie, waarin bij het actief en creatief medewerken aan de uitbouw van een organisatie een beroep wordt gedaan op alle beschikbare capaciteiten.

Belangstellenden worden uitgenodigd hun brieven, met vermelding van opleiding, ervaring en sollicitatiemotief, te richten aan de Directie, Leidsegracht 102 te Amsterdam.

Als adviseur treedt op het
LABORATORIUM VOOR TOEGEPASTE PSYCHOLOGIE.

De Nederlandse Vereniging van Fabrikanten van
Pharmaceutische Producten

NEPROPHARM
zoekt een

SECRETARIS VOORLICHTING

die belast zal worden met de voorlichting ten behoeve van deze branche-organisatie.

Deze functie biedt een grote mate van afwisseling van werkzaamheden waartoe onder meer behoren:

de organisatie en voorbereiding van voorlichtingsbijeenkomsten en contacten met de medische en de farmaceutische groeperingen in Nederland, alsmede andere contacten op het terrein van voorlichting, contacten met de (vak-)pers, de eindredactie van het elk kwartaal verschijnend voorlichtingsblad, de „Farmaceutische Industrie”.

Gedacht wordt aan iemand in de leeftijd van 30 à 40 jaar, bij voorkeur met een academische vorming in sociaal-politieke, sociaal-geneeskundige of economische richting, die zich zowel mondeling als schriftelijk gemakkelijk en zorgvuldig kan uitdrukken. Enige ervaring op journalistiek terrein en in organisatie- en secretariaatswerk is gewenst.

Brieven te richten aan de Secretaris van de Nephrofarm; Mr. H. M. A. Hollanders, Wassenaarseweg 9, Den Haag. Telefoon 070-247595.

GEDEPUTEERDE STATEN VAN ZEELAND

roepen sollicitanten op voor een

MEDEWERKER

bij het bureau Ontwikkeling Zeeland van de vierde afdeling der Provinciale Griffie. Deze medewerker zal o.a. worden belast met de behandeling van zaken, welke de ontwikkeling van de Provincie betreffen (de haven- en industrieontwikkeling, de verbindingen, de economische infrastructuur, de drink- en industrie-watervoorziening enz.). Betrokkene moet zelfstandig werkzaamheden voor verschillende secretariaten, zoals het Havenschap Vlissingen i.o., de Commissie Drinkwatervoorziening en de Werkgroep Ontwikkeling Zeeland kunnen verrichten.

Eisen:

Gemeenteadministratie I en Gemeentefinanciën of Gemeenteadministratie II of academische opleiding.

Afhankelijk van opleiding en ervaring kan aanstelling geschieden in de rang Hoofdcommies, Hoofdcommies A, Referendaris 2e klas of Referendaris.

Salarisgrenzen:

Hoofdcommies:	f. 12.624,— tot f. 16.548,—
Hoofdcommies A:	f. 13.872,— tot f. 18.636,—
Referendaris 2e klas:	f. 13.248,— tot f. 18.636,—
Referendaris:	f. 16.548,— tot f. 22.116,—

Verplaatsingskostenverordening, premiespaarregeling en Interprovinciale Ziektekostenregeling zijn van toepassing.

Sollicitaties te richten aan het Kabinet van de Commissaris van de Koningin in Zeeland vóór 8 januari 1967.

**HOLLANDSCHE SOCIËTEIT
VAN LEVENSVZERKERINGEN N.V.**

A^o 1807

.... meer dan
anderhalve eeuw
levensverzekering

HOOFDKANTOOR

Herengracht 475, Tel. (020) 22 13 22, AMSTERDAM C.

HEAD OFFICE FOR CANADA

Holland Life Building

1130 Bay Street, Tel. WA 5-4511, TORONTO.